

Vilniaus Universiteto
Komunikacijos fakulteto
Knygotyros ir dokumentotyros institutas

Dovilė Gudonytė
Leidybos magistro studijų programos studentė

TIRAŽŲ KAITA LIETUVOS LEIDYBOJE 1990–2008 M.

Magistro darbas

Darbo vadovas: doc.dr. Alma Braziūnienė

Vilnius, 2011

Pildo magistro baigiamojo darbo autorius

(magistro baigiamojo darbo autoriaus vardas, pavardė)

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas lietuvių kalba)

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas anglų kalba)

Patvirtinu, kad magistro baigiamasis darbas parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių, visas baigiamasis bakalauro/ magistro darbas ar jo dalis nebuvo panaudotas kitose aukštosiose mokyklose.

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Sutinku, kad magistro baigiamasis darbas būtų naudojamas neatlygintinai 5 metus Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto studijų procese.

(magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Pildo magistro baigiamojo darbo vadovas

Magistro baigiamąjį darbą ginti

(įrašyti – leidžiu arba neleidžiu)

(data)

(magistro baigiamojo darbo vadovo parašas)

Pildo instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, reikalų tvarkytoja

Magistro baigiamasis darbas įregistruotas

(instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, pavadinimas)

(data)

(instituto/ katedros reikalų tvarkytojos parašas)

Pildo instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, vadovas

Recenzentu skiriu

(recenzento vardas, pavardė)

(instituto/ katedros vadovo parašas)

(data)

Pildo recenzentas

Darbą recenzuoti gavau

(data)

(recenzento parašas)

Gudonytė, Dovilė

Gu 415 Tiražų kaita Lietuvos leidyboje 1990 – 2008 m.: magistro darbas/

Dovilė Gudonytė; mokslinis vadovas Alma Braziūnienė; Vilniaus Universitetas. Komunikacijos fakultetas. Knygotyros ir dokumentotyros institutas. – Vilnius, 2011. – 64 lap.

UDK indeksas 002

Reikšmingi žodžiai: Lietuvos leidyba, tiražai, kaita, ekonominė, visuomenė, statistika, spauda.

Magistro *darbo objektas* – knygų tiražų kaita. *Darbo tikslas:* išanalizuoti ir palyginti 1990–2008 m. laikotarpio tiražų kaitą Lietuvos leidyboje, jos aplinkybes ir priežastis. *Darbo uždaviniai:* apžvelgti 1990–1992 m. laikotarpio politinę, ekonominę ir socialinę aplinkas, jų kitimą ir galimą įtaką leidybos sektoriui bei tiražų kaitai; pateikti tiražų mažėjimo tendencijos analizę iki Rusijos finansinės krizės ir jos metu; įvertinti leidybos sektoriaus atsigavimo (2001–2004 m.) ir pirmuosius nuosmūkių požymius (2005–2008 m.); atlikti anketinę ekspertų apklausą ir gautais rezultatais patvirtinti arba paneigti iškeltą hipotezę.

Šiame darbe yra apžvelgiami ekonominės, politinės, socialinės įtakos veiksniai, galėję nulemti tiražų skaičiaus kitimą Lietuvoje. Dėmesys yra teikiamas grožinei, mokslinei bei mokomajai literatūrai. Daugiausiai yra remiamasi *Lietuvos spaudos statistikos* surinktais duomenimis, moksliniais straipsniais ir pavieniais darbais, kurie apibūdina situaciją Lietuvoje tam tikrais tiriamojo laikotarpio etapais.

Išanalizavus mokslinę literatūrą buvo prieita išvados, kad tiražų mažėjimo tendencijoms Lietuvos leidyboje daugiausiai įtakos turi pačių leidėjų požiūris į knygą ir visuomeniniai poreikiai bei interesai, kurie atitinkamai kinta, keičiantis ekonominėms sąlygoms šalyje. Taip pat pastebėta, kad vis labiau plintanti elektroninė knyga, šiuo metu nedaro didelės įtakos spausdintinės knygos kultūrai. Tačiau, augant jaunajai kartai, naujų technologijų poreikis vis didėja, todėl ateities perspektyvas nuspėti sunku.

Atlikus ekspertų apklausos tyrimą, kuriame dalyvavo dvylika Lietuvos leidyklų atstovų, prieita prie išvados, kad pagrindiniai faktoriai, lėmę tiražų didėjimą ar mažėjimą, buvo ekonominė situacijos kaita. Rinkos pokyčiai koreguodavo Lietuvos leidėjų strategijas, apribodavo arba leisdavo išplėsti veiklos galimybes bei leidybos apimtį. Tyrimas parodė, kad skirtingos aplinkybės (infliacija, pajamų mažėjimas/ didėjimas, gamybinių žaliavų išsigijimo galimybės ir kt.) yra glaudžiai tarpusavyje susijusios. Pokyčiai kurioje nors vienoje srityje, atsiliepia ir kitose. Pastebėta, kad įtakos tiražų kaitai turi skirtingų visuomenės poreikių formavimasis. Siekdami sulaukti pelno, leidėjai yra priversti atsižvelgti į tai, ko reikalauja rinka.

Mokslinės literatūros analizė ir informacijos palyginimas su atlikto tyrimo duomenimis, privedė prie išvados, kad tiražų kaitos (mažėjimo) tendencijos yra natūralus procesas, priklausantis nuo ekonominių ir socialinių pokyčių valstybės viduje. Knygų leidyba yra tiesiogiai susijusi su pirkėjais. Pastarųjų poreikių tenkinimas yra esminis faktorius, koreguojantis kasmet išleidžiamų tiražų skaičius.

Tyrimas taip pat padėjo konstatuoti tai, kad didelę įtaką skaitytojų įpročių formavimuisi, turėjo istoriniai ir politiniai įvykiai Lietuvoje. Atgauta valstybės nepriklausomybė sudarė itin palankias sąlygas suklestėti leidybos verslui ir bendram knygų tiražo skaičiui. Tačiau, kaip paaiškėjo, didelių tiražų, kurie neatitiko šalies rinkos dydžio, laikotarpis buvo laikinas ir situacija pasikeitė iš esmės vos per kelis metus. Susiformavę rinkos poreikiai, išaugusi konkurencija tarp leidyklų, stabilizavo leidybos situaciją Lietuvoje. Mažėjantiems tiražams atsvara tapo augantis išleidžiamų knygų pavadinimų skaičius.

Magistro darbas gali būti naudingas Lietuvos leidykloms, stebinčioms ir tiriančioms tiražų mažėjimo tendencijas šalyje, siekiančioms numatyti netolimos ateities perspektyvas knygų rinkoje.

TURINYS

ĮVADAS.....	6
1. PIRMASIS NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS LEIDYBOS DEŠIMTMETIS (1990–2000 m.).....	10
1.1. Tiražų <i>Aukso amžius</i> ir 1993 m. lūžis Lietuvos leidyboje.....	10
1.2. Tiražų stabilizacijos laikotarpis ir Rusijos ekonominės krizės įtaka.....	16
2. LIETUVOS LEIDYBOS AUGIMO ETAPAS (2001–2008 m.).....	24
2.1. Šalies ekonominės situacijos gerėjimas ir įtaka knygų leidybai (2001–2004 m.).....	24
2.2. Tiražų kaita ekonominės krizės išvakarėse (2005–2008 m.).....	36
3. TIRAŽŲ KAITOS TENDENCIJŲ LIETUVOJE PRIEŽASTYS: TYRIMAS.....	41
3.1. Tyrimo metodologija ir bazė.....	41
3.2. Tyrimo rezultatai ir išvados.....	44
IŠVADOS.....	54
Print run dynamics in Lithuanian publishing industry in 1990–2008 (summary).....	56
Bibliografinių nuorodų sąrašas.....	57
Priedai.....	61
1 priedas. Respondentų duomenų lentelė.....	61
2 priedas. Ekspertų anketos pavyzdys.....	62

ĮVADAS

1990 m. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas tapo didelių pasikeitimų pradžia ne tik politinėje, ekonominėje, bet ir kultūrinėje sferoje. Perėjimas prie rinkos ekonomikos, naujos valstybinės politikos formavimas – visa tai darė didžiulę įtaką atsigaunančiai knygos kultūrai Lietuvoje. Jau paskutinį sovietmečio dešimtmetį ryškėjo kultūros atsigavimo ženklai, tačiau tikrasis apogėjus pasiektas tik pirmaisiais nepriklausomybės metais. Atgauta respublikos nepriklausomybė buvo seniai lauktas gaivaus oro gurkšnis ne tik lietuvių visuomenei, bet konkrečiai ir leidybos sektoriui. Sparčiai ėmė daugėti leidyklų ir spaustuvių skaičius šalyje, imtos leisti iki tol draustos knygos, Vakarų autorių darbai. Panaikinus cenzūros institucijas, tiražai šoktelėjo iki neregėtų aukštumų – siekė šimtus tūkstančių. Įvykiams vykstant tokiu tempu, leidyba greitai tapo vienu pelningiausių verslų.

Tačiau milžiniški tiražai išsilaikė vos iki 1993 m. Peržengus minėtų metų ribą, prasidėjo tiražų mažėjimo etapas, kuris tęsiasi jau 18 metų.

Temos aktualumas. Nuoseklių darbų, analizuojančių tiražų kaitos tendencijas Lietuvoje 1990–2009 m. nėra. Galima aptikti pavienius straipsnius, kuriuose interpretuojami tam tikri leidybos etapai. Tačiau dėmesio tiražų kaitos tendencijoms ir jų priežastims nėra skirta tiek, kiek norėtųsi tikėtis. Iki šiol nėra parašytas šią temą nuodugniai nagrinėjantis tekstas, kuriuo būtų galima remtis, atliekant kitus tyrimus, interpretuoti gaunamus naujus rezultatus. Tai apsunkina galimybes palyginti daromas išvadas ir spręsti, ar minimi faktai iš tiesų yra nenuginčijami.

Informacijos apie tiražų kaitos tendencijas nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu galima rasti statistikos leidiniuose, pavieniuose straipsniuose, kuriuose daugiau apžvelgiamos įvairios ekonominės, politinės ir kultūrinės aplinkybės, lėmusios vienokius ar kitokius pokyčius leidybos sektoriuje. Net ir visus šiuos dvidešimt nepriklausomybės metų veikiančios knygų leidybos įmonės stokoja konkrečios informacijos, kuria būtų galima naudotis, norint pagrįsti ar paneigti iškeltas hipotezes, produktyviai analizuoti temos problematiką. Tačiau tai suteikia galimybę pirmą kartą nuosekliai ištirti visą 1990–2009 m. laikotarpį ir visus įmanomus veiksnius interpretuoti, remiantis surinkta informacija iš daugelio atskirų duomenų šaltinių. Naujas tyrimas padėtų aiškiau suvokti tikrąsias tiražų mažėjimo tendencijos priežastis ir leistų paaiškinti iki šiol neįvardintas priežastis, lėmusias dabartinę situaciją.

Tiražų kaita daugelyje straipsnių yra aptariama paviršutiniškai, nesigilinant į daugelį svarbių aspektų, kurie galėjo būti esminiais vykstančių permainų rodikliais. Istoriografijoje dažniausiai akcentuojamas tik vienas kuris nors veiksnys (politinis, ekonominis, teisinis, kultūrinis ar kt.), kuris

turėjo tam tikros įtakos tiražų smukimui nuo 1993 m. Tačiau nebandoma analizuoti tai, kaip ne viena, o įvairios skirtingos priežastys, sąveikaudamos tarpusavyje, galėjo daryti svarbią įtaką tiražų mažėjimui, pavadinimų daugėjimui ir atvirkščiai. Tai yra pagrindinė straipsnių autorių yda, iki šiol neleidusi atsirasti rimtiems tyrimams šia tema. Todėl, yra labai svarbu įsigilinti į visus pastarojo dvidešimtmečio ir netgi ankstesnius įvykius, norint giliau ir išsamiau paaiškinti tiražų kaitos tendencijas Lietuvos leidyboje bei kritiškai įvertinti iki šiol šia tema išsakytus kitų autorių samprotavimus.

Jau vien faktas, kad tiražų kaitos klausimais iki šiol nėra parašyta išsamių darbų, verčia atidžiau pažvelgti į nagrinėjamo laikotarpio situaciją per daugiau nei vienos galimybės prizmę. Dėl to yra būtina nuodugniai išanalizuoti esamą informaciją tiražų kaitos klausimais bei atidžiai ištirti tuos aspektus, kurie galėjo turėti įtakos vienokiems ar kitokiems kitimams bei nebuvo pastebėti ar pabrėžti kitų autorių. Tik tokiu būdu yra įmanoma suprasti ir teisingai įvertinti tiražų kaitos tendencijas. Šiame darbe bus nagrinėjami ekonominiai, kultūriniai, politiniai bei visuomeniniai reiškiniai, kurių pokytis galėjo daryti tiesioginę įtaką Lietuvos leidybos sektoriui bei atsiliiepti pagrindiniam šio tyrimo objektui – tiražų kaitai Lietuvoje.

Istoriografija

Aptariant reikšmingesnę istoriografiją, visų pirma, reikėtų paminėti kelias prof. dr. Remigijaus Misiūno knygeles, kuriose aptariami pagrindiniai aspektai, būdingi Lietuvos ir kai kurių kitų pasaulio valstybių leidybinei veiklai. Pirmoji – *Book publishing in Lithuania*¹. Joje glaustai pateikta informacija, aprėpianti leidybos Lietuvoje situaciją nuo okupacijos laikų iki Rusijos krizės 1999 m. Autorius trumpai apibūdina pagrindinius momentus nepriklausomos Lietuvos leidybos istorijoje, akcentuoja reikšmingiausius įvykius ir aplinkybes, kurios padarė didžiausią įtaką leidybos sektoriaus kitimams. R. Misiūnas išskiria pagrindinius tiražų kaitos etapus, kuriais yra vadovaujamosi ir šiame darbe.

Antroji to paties autoriaus knyga – *Knygų leidyba pasaulyje*². Joje yra bandoma apžvelgti šiuolaikinę leidybos situaciją už Lietuvos sienų. Tiesa, pat R. Misiūnas pabrėžia, kad tinkamos medžiagos leidybine tematika nėra gausu ir dažnai sudėtinga surinkti reikalingus duomenis, kai jie tiesiog nėra užfiksuoti valstybės institucijų, arba yra itin padirki. Leidinyje mėginta apžvelgti knygų leidybos pasaulyje istoriją ir dabartį. Svarbu, jog supažindinama su leidybine situacija kaimyninėse Latvijos ir Estijos valstybėse – lygindami jų leidybinę raidą su Lietuva, jau galime daryti tam tikrus samprotavimus, siekdami paaiškinti vyraujančias tiražų kaitos tendencijas.

¹ MISIŪNAS, Remigijus. *Book publishing in Lithuania*. Vilnius, 2002.

² MISIŪNAS, Remigijus. *Knygų leidyba pasaulyje*. Vilnius, 2003.

Pagrindinis ir svarbiausias šaltinis, siekiant įsigilinti ir teisingai interpretuoti nagrinėjamos temos problemą, yra *Lietuvos spaudos statistika*.³ Lietuvos Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rengiama kasmetinė spaudos statistika yra vienintelis informacijos šaltinis, tiesiogiai informuojantis apie tiražų skaičiaus kitimą Lietuvoje. Statistikoje pateikiama pakankamai plati statistinė informacija, kuri yra suskirstyta pagal daugelį kriterijų (leidinių tematiką, pobūdį, kalbą ir kt.). Svarbiausi surinkti duomenys yra pateikiami lentelėse, grafikuose. Juose sukaupti statistiniai duomenys leidžia pastebėti menkiausią tiražų skaičiaus pakitimą.

Lietuva – viena iš mažųjų Europos valstybių. Su kokiomis problemomis susiduria tokios mažos šalys ir ką joms reiškia turėti galimybę spausdinti knygas gimtąja kalba, aiškinama Miha Kovač straipsnyje - *Kas maža, yra gražu: knygų pramonės vaidmuo mažosiose Europos šalyse*.⁴ Autorius pažymi, kad tokioms valstybėms kaip Lietuva, knygų leidyba yra ne tik kultūrinės svarbos produktas, bet ir nacionalinio identiškumo palaikytojas.

Reikšmingas darbas - *Lietuvos leidybos ir poligrafijos konkurencingumo studija 2007*⁵. Ataskaitoje pateikiama pakankamai išsami informacija apie leidybos situaciją Lietuvoje, tiražų kaitą, leidybinių pajėgumų augimą ar mažėjimą. Aptariami Lietuvos leidybos sektoriaus bruožai, tarptautinės prekybos sąlygos, sektoriaus ateities tendencijos ir perspektyvos.

Be paminėtų darbų, kurie yra daugiau ar mažiau tiesiogiai susiję su tyrinėjama tema, vertėtų paminėti, jog yra keletas duomenų bazėse *Editor&Publisher* esančių straipsnių, kuriuose teikiamos informacijos dėka galima susipažinti su leidybos tendencijomis kitose pasaulio valstybėse, minimi esminiai pokyčiai mažųjų šalių leidyboje. Deja, išsamesnės informacijos, konkrečiau susijusios su Lietuvos leidybine situacija, juose nerasta.

Reikšmingos informacijos aptikta periodikoje – *Verslo žiniuose*. Įvairių metų straipsniuose, aptariama ekonominė Lietuvos leidėjų situacija ir kiti svarbūs aspektai, su kuriais teko susidurti leidėjams. Straipsniuose pateikiama informacija, susijusi su leidybinės situacijos pasikeitimais, galėjusiais daryti tam tikrą įtaką tiražų kaitos tendencijoms Lietuvoje.

Tyrime yra naudojamos ir keletu pavienių straipsnių, vienaip ar kitaip susijusių su nagrinėjama tema ir suteikiančių informacijos apie atliekamus leidybos pramonės tyrimus, perspektyvas ir kt. Taip pat panaudota tiesioginė informacija, gauta iš Lietuvos leidėjų asociacijos

³ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius, 1980–2009. ISSN 9986-530-98-9.

⁴ KOVAČ, Miha. Kas maža, yra gražu: knygų pramonės vaidmuo mažosiose Europos šalyse. *Knygotyra*, t. 54, 2010, p. 279. ISSN 0204–2061.

⁵ *Lietuvos leidybos ir poligrafijos konkurencingumo studija 2007*. Iš *lispa.net* [interaktyvus], [žiūrėta 2010 m. sausio 5d.]. Prieiga per internetą: <www.lispa.net/index.php%3Fpage%3Dlietuvos-leidybos-ir-poligrafijoskonkurencingumostudija+2007+leidybos+tendencijos&cd=4&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>.

vykdančiosios direktorės Aidos Dobkevičiūtės-Džiovėnienės, Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos, leidyklos *Alma Littera* gamybos vadovo Arvydo Mikšio.

Tyrimo hipotezė: tiražų mažėjimas Lietuvos leidyboje yra natūrali tendencija.

Tyrimo objektas. Knygų tiražų kaita.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Tyrimo tikslas – išanalizuoti ir palyginti 1990–2008 m. laikotarpio tiražų kaitą Lietuvos leidyboje, jos aplinkybes ir priežastis. Tikslui pasiekti yra keliami šie uždaviniai:

1. apžvelgti 1990–1992 m. laikotarpio politinę, ekonominę ir socialinę aplinkas, jų kitimą ir galimą įtaką leidybos sektoriui bei tiražų kaitai;
2. pateikti tiražų mažėjimo tendencijos analizę iki Rusijos finansinės krizės ir jos metu;
3. įvertinti leidybos sektoriaus atsigavimo (2001–2004 m.) ir pirmuosius nuosmūkiu požymius (2005–2008 m.);
4. atlikti anketinę ekspertų apklausą ir gautais rezultatais patvirtinti arba paneigti iškeltą hipotezę.

Tyrimo metodas. Darbe yra naudojamas lyginamosios analizės metodas, ekspertų anketinė apklausa.

Mokslinio darbo struktūra atitinka konkrečių periodų, žyminčių esmines permainas Lietuvos leidybos sektoriuje, chronologiją. Iš viso darbas sudaro 3 skyriai ir 4 poskyriai: I. Pirmasis nepriklausomos leidybos dešimtmetis 1990–2000 m. (Tiražų *Aukso amžius* ir 1993 m. lūžis Lietuvos leidyboje; Tiražų stabilizacijos laikotarpis ir Rusijos ekonominės krizės įtaka); II. Lietuvos leidybos augimo etapas 2001–2008 m. (Šalies ekonominės situacijos gerėjimas ir įtaka knygų leidybai (2001–2004 m.); Tiražų kaita ekonominės krizės išvakarėse (2005–2008 m.)); III. Tyrimas – ekspertų apklausos rezultatų analizė. Kiekviename šių skyrių yra analizuojama pagrindinė to leidybinio etapo problematika: leidinių paklausa, milžiniškas tiražų išaugimas ir staigus nuopolis, stabilizacijos procesai, krizės.

Mokslinė ir praktinė tyrimo reikšmė. Šis darbas reikšmingas tuo, jog iki šiol nėra parašytas nė vienas nuoseklus ir nuodugnus tyrimas tiražų mažėjimo tendencijos klausimu. Atlikta ekspertų apklausa leidžia daryti svarbias išvadas, remiantis leidybinės srities profesionalų patirtimi ir žiniomis. Tai yra pirmasis tokio pobūdžio darbas, kuris galėtų tapti atrama būsimiems moksliniams tyrimams, analizuosiantiems ir atrasiantiems naujas teorijas bei galimybes, siekiant mokliškai paaiškinti įsivyravusią tiražų mažėjimo tendenciją Lietuvos leidyboje nuo 1993 m.

1. LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS IŠVAKARĖS IR PIRMASIS PRIVAČIOS LEIDYBOS DEŠIMTMETIS 1990–2000 m.

1.1. Tiražų *Aukso amžius* ir 1993 m. lūžis Lietuvos leidyboje

Lietuvos leidybinė situacija kito priklausomai nuo daugelio faktorių, t.y. politinės, ekonominės, socialinės, kultūrinės aplinkybės turėjo pakankamai didelę įtaką tiek tiražų skaičiui, tiek leidinių kokybei. Tačiau prieš pradėdami analizuoti ir interpretuoti visas šias aplinkybes, derėtų trumpai pažvelgti į situaciją, kuri buvo susiklosčiusi dar iki nepriklausomybės paskelbimo 1990 m. Jau devintojo dešimtmečio pradžioje prasidėjo sąlyginis laisvėjimas kultūros ir kitose sferose. 1980–1989 m. galime išskirti kaip naujo Lietuvos istorinio laikotarpio slenkstį. Trumpa šio etapo apžvalga leistų įvardinti aiškesnes priežastis didelių ir netaip paprastai paaiškinamų pasikeitimų, įvykusių Lietuvos knygų leidyboje po valstybingumo atkūrimo.

Sovietinė santvarka pasižymėjo taisyklių, apribojimų ir draudimų sistema visose įmanomose valstybės srityse. Ekonomiką griežtai stengtasi plėtoti pagal vadinamuosius *penkmečio planus* (valstybė iš anksto nustato pagrindinius socialinius ekonominius uždavinius, atsižvelgiant į šalies ekonominio vystymosi eigą ir išteklius), kurių nė vienas nepasiteisino ir nebuvo įgyvendintas. Visas kultūrinis piliečių gyvenimas taip pat buvo pagrįstas nustatytomis normomis, stebimas valdžios struktūrų. Cenzūra – bene pagrindinis įrankis, kuriuo naudojosi sovietų valdžia, norėdama apriboti bet kokių naujų idėjų ir pažangos – ypač iš Vakarų valstybių – sklaidą. Kultūra (tame tarpe ir knygų leidyba) buvo esminė terpė, kurioje daugiausiai *nuveikė* sovietmečio cenzūra.

Knyga buvo didžiulė vertybė ir deficitas, branginama dovana. Daugelis lietuvių ir ypač užsienio autorių iš Vakarų išleisti darbai buvo neprieinami eiliniam piliečiui. Šiek tiek paprasčiau knygas gaudavo studijuojantys universitetuose, tačiau dažnai viena ar kita knyga buvo išduodama tik vienai dienai, kartais ir dar trumpesniai laikotarpiai. Kaip teigia literatūrologas Saulius Žukas, slėgė ne tai, kad kažko nepavyksta gauti – slėgė kasdieninė cenzūra – kad negali išleisti, negali parašyti taip, kaip nori.⁶ Sovietams netiko knygos, kuriose atvirai kritikuotas komunizmas, sovietinė sistema, kuriose galėjo būti sovietinei propagandai

⁶ JACKEVIČIUS, Mindaugas. Sovietmečio skaitytojo troškulys – naktis su draudžiama knyga. Iš *delfi.lt* [interaktyvus], Vilnius, 2008 m. [žiūrėta 2010 m. rugsėjo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whatson.delfi.lt/news/culture/article.php?id=19105437>>.

prieštaraujančių faktų. Netiko bene visos religinio turinio knygos. Užkliūdavo ir sistemai neparanki grožinė literatūra.

Glavlit – Vyriausioji literatūros ir leidyklų reikalų valdyba (vėliau pervadinta Vyriausiąja valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdyba), buvo pagrindinė valstybinė instancija, kuri varžė beveik visas viešojo kultūrinio gyvenimo sritis: kontroliavo spaudą, radijo laidas, spektaklius, kino filmus, muziejuose ir parodose rengiamas ekspozicijas, tikrino naudojamą užsienio leidinius, skaitė korespondenciją ir t. t. Leidyklų ir spaustuvių atžvilgiu, cenzorių kritika buvo perduodama tiesiog žodžiu vyriausiajam redaktoriui ar direktoriui, kurie privalėjo į pastabas atsižvelgti ir imtis atitinkamų veiksmų vadinamajai problemai spręsti. Cenzūruojamos knygos autoriaus vaidmuo šioje situacijoje nebuvo numatytas, atvirkščiai, faktas, kad veikalas pateko į Glavlito rankas, privalėjo būti nuslėptas nuo rašytojo.

Skaudžiausi smūgiai buvo nukreipti prieš Lietuvos Katalikų bažnyčią, kurios įtaka visuomenėje nuo nepriklausomybės laikų itin išaugo. Bažnyčia pasižymėjo leidybos gausa. *Švento Rašto tomai, liturgika, šventųjų gyvenimai, misionierių įspūdžiai, dauguma teologinių A. Jakšto-Dambrausko, P. Būčio, J. Skvirecko, K. Paltaroko veikalų Glavlito suvestinėje tegalėjo kurstyti visuotinę tikinčiųjų neapykantą sovietiniams įsibrovėliams.*⁷ Atrinkti spaudiniai buvo šalinami iš apyvartos. Tiražai, galėję pasiekti gyventojus, buvo sunaikinami iki vienetų, kurie dažniausiai atsidurdavo ne skaitytojo rankose, bet specialiuose fonduose.

Grožinės literatūros autoriai taip pat atsidūrė keblioje padėtyje. Kūrėjui prisitaikyti prie sovietinės sistemos buvo ypatingai sudėtinga, nes rašyti tai, ką norėjo, buvo neįmanoma. Mėginant prieštarauti primestai sistemai, grėsė, tiesiogine to žodžio prasme, sunaikinimas. Kūriniai privalėjo būti kuo paprastesni ir suprantamesni bei daryti propagandinį poveikį skaitytojams.

Visgi, prasidėjus devintajam dešimtmečiui ir Michailui Gorbačioviui paskelbus šūkį *glasnost ir perestroika*, Glavlito veikla ženkliai sumenko ir cenzūra nebeteko ankstesnės įtakos kultūriniame šalies gyvenime. Jau 1981 m. savo naujus poezijos rinkinius ir rinktines išleidžia S. Geda, J. Juškaitis, V. P. Bložė. Ir, nors tiražai nebuvo tokie dideli, kaip iki tol sovietų valdžios pripažintų leidinių, jie perkopė 10 000 egzempliorių tiražą.⁸ Kultūra pamažu laisvėjo, suvaržymų mažėjo. Tai tapo esminiais artėjančios nepriklausomybės ženklais.

⁷GUDAITIS, Leonas. *Uždusinti žodžiai: Sovietinė cenzūra pokario Lietuvoje*. [interaktyvus] Metai, 2010. [žiūrėta 2010 m. rugsėjo 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/component/content/article/575-2010-m-nr-5-6-geguze-birzelis/6055-leonas-gudaitis-uzdusinti-zodziai-sovietine-cenzura-pokario-lietuvoje.html>>.

⁸KMITA, Rimantas. *Lietuvių poezijos modernėjimas sovietmečiu: bandymas konceptualizuoti*. Literatūra, t. 48, 2006. P. 10. ISSN 0258–0802.

1990 m. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, knygų leidybos situacija šalyje pasikeitė iš esmės. Po ekonominės blokados ir sukrečiančių 1991 m. sausio 13-osios įvykių bei galutinai pasibaigusios M. Gorbačiovo *perestroikos* eros, Lietuvai teko susidurti su naujais ekonominiais ir socialiniais išbandymais. Ekonominė prasme reikėjo pereiti prie rinkos ekonomikos, daugelis įmonių ir kito turto buvo privatizuota valstybės ir vėl išparduota. Tačiau, nepaisant kilusių sunkumų, lietuvių visuomenė galėjo lengviau atsikvėpti ir pagaliau pasinaudoti realiomis nepriklausomo piliečio teisėmis.

Po 1990 m. atgautos Lietuvos respublikos nepriklausomybės, sparčiu šuoliu ėmė atsigausti ne tik lietuvių visuomenė, bet konkrečiai ir knygų leidybos sektorius. Ženkliai išaugo leidyklų skaičius šalyje (1990 – 71, o 1992 – net 500). Pradėtos leisti įvairios knygos, kurios sovietiniu laikotarpiu buvo uždraustos: išeiivių prisiminimai, Vakarų autorių darbai ir kt. Pasikeitusi situacija atspindėjo ir tiražų skaičiuje, kuris jau nepriklausomybės paskelbimo metais šoktelėjo iki neregėtų aukštumų (30255,4 tūkst. egz.).⁹ Visuomenė buvo ištroškusi skaityti ir tai leido leidybos verslui kaip niekada suklestėti.

Paskutiniaisiais sovietmečio metais, be valstybinių leidyklų (kurių buvo 6-šios) Lietuvoje knygas ir kitokius leidinius leido organizacijos, kurios rengė savo profilį atitinkančius leidinius. Tai buvo leidybos skyrius turinčios ministerijos, komitetai, mokslo įstaigos ir kt. 1990 m. atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę, ėmė kurtis akcinėms bendrovėms ar tiesiog privatiems asmenims priklausančios leidybos organizacijos. Vienos jų apsiribojo smulkiais leidiniais, kitos ėmėsi reikšmingesnės veiklos, rengė ir spausdino vertingas knygas. Panaikinus sovietų valdžios metais galiojusius suvaržymus (buvo panaikinta cenzūros institucija Glavlit), organizacijos ir privatūs asmenys ėmėsi leidybinės veiklos. Knygų leidybos situacija pasikeitė iš esmės. Geriausiai šiuos pokyčius parodo išleidžiamų knygų tiražų skaičiaus kaita. Šiuo atžvilgiu pelningiausi metai leidėjams buvo 1991, kai bendras egzempliorių skaičius per metus siekė beveik 35 mln.¹⁰ Nuo 1991 m. tiražai ėmė mažėti ir tai trunka iki šiol.

Tačiau siekiant teisingai įvertinti susiklosčiusią situaciją, turėtume apžvelgti tam tikrus niuansus, kuriais pasižymėjo *nepriklausoma* Lietuvos leidyba.

Pasikeitimams leidybos sektoriuje įtakos turėjo ne tik politinė valstybės padėtis, tačiau ir technologijos. Pirmaisiais nepriklausomybės metais (1990–1992) milžiniški knygų tiražai ypatingą įtaką darė leidinio poligrafinei kokybei. Sovietmečiu spausdinamos knygos pasižymėjo pakankamai

⁹ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1991, p. 7.

¹⁰ MISIŪNAS, Remigijus. *Book publishing in Lithuania*, Vilnius, 2005, p. 17.

aukšta kokybe, tačiau naujieji leidėjai siekė pasinaudoti *besočiais* pirkėjais ir sparčiai susirinkti jiems siūlomą pelną. Tai itin atsiliepė knygos kokybei, kuri tapo antraeilės svarbos dalyku. Tačiau leidinių kokybės stoka neturėjo jokios įtakos perkamajai galiai. Gyventojai pirko viską, kas tik pasirodydavo knygynų lentynose. Įsigaliojusi laisvė rašyti, spausdinti ir skaityti tokias knygas, kokių tik galima užsinorėti, tapo pagrindiniu veiksniu, sukrovusiu leidybininkams milžiniškus pelnus per itin trumpą laiką.

Be skurdžios poligrafinės kokybės, išryškėjo dar vienas trūkumas – tai akivaizdi leidėjų patirties stoka. *Nepriklausomybės laikotarpiu susiformavo nauja knygų leidybos struktūra, kurią sudarė privačios ir valstybinių institucijų leidyklos ir leidėjai, kuriems leidyba nebuvo pagrindinė veiklos sritis (valstybinės institucijos, privačios įmonės, draugijos, asociacijos, spaustuvės, periodinių leidinių leidėjai ir kt.).*¹¹ Pastarieji, neteikdami didelio dėmesio į leidinio kokybę, paprasčiausiai ėmėsi šiuo laikotarpiu pelningo verslo. Kaip teigia Živilė Zavadskytė–Zakarauskienė, *patyrusių leidėjų trūkumas susidarė dėl labai paprastos priežasties – daugelis savo srities specialistų 1990 m. išvyko iš Lietuvos ir jų vietas užėmė neprofesionalūs darbuotojai*¹², kurie žinojo leidybos verslo pagrindus, tačiau neišmanė jo specifikos. Taigi leidyba tapo masinio knygų gaminimo reiškiniu, nepaisančiu gaminio kokybės.

1990–1992 metus galime pavadinti Leidybos *Aukso amžiumi*. Palyginti su šia diena, milžiniškais tiražais leistos knygos, būdavo sėkmingai parduodamos. Leidybos verslui sparčiai įsibėgėjus, svarbiausia tapo kuo greičiau parengti ir išleisti knygą. Nuo to, kaip jau minėta, nukentėjo knygos poligrafinė kokybė. Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos surinktais duomenimis, 1990 m. Lietuvoje buvo išleista 2.499 pavadinimų knygų bei brošiūrų, kurių bendras tiražas siekė 30,2 mln. egzempliorių. 1991 m. labiausiai per visą nepriklausomos Lietuvos leidybos istoriją, šoktelėjo leidėjų skaičius šalyje: nuo 73 iki 478. *Neperiodinių leidinių ir brošiūrų buvo išleista 93 %, o jų tiražas, palyginti su 1989 m. išaugo 127,5 %.*¹³ Lietuvių kalba buvo išleista 80,6 % visų pavadinimų. 1991 m. išleistų knygų metinis tiražas buvo didžiausias per visą lietuviškų knygų leidybos istoriją ir siekė 34586,9 tūkst. egz.

Aukso amžiuje susidarė palankios sąlygos leisti paklausią literatūrą: politinių kalinių atsiminimus, istorinę literatūrą, draustą emigrantų kūrybą ir kai kurių Vakarų rašytojų knygas.

¹¹ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. [pirmininkas Juozas Tumelis]. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Kaunas, 2007, p. 466.

¹² ZAVADSKYTĖ-ZAKARAUSKIENĖ, Živilė. Conceptualizations of a book trade in Lithuania in the 20th century. [interaktyvus]. Library history, Vol. 24, No. 4, 2008, p. 284 – 290. [žiūrėta 2010 m. rugsėjo 10d.]. Prieiga per internetą: [http://web.ebscohost.com/ehost/resultsadvanced?vid=7&hid=7&sid=c7f691e4-1e52-48b5-9879-252be93dbe85%40sessionmgr11&bquery=\(AU+\(zavadskyte\)\)&bdata=JmRiPWE5aCZ0eXBIPTEmc2l0ZT1laG9zdC1s aXZl](http://web.ebscohost.com/ehost/resultsadvanced?vid=7&hid=7&sid=c7f691e4-1e52-48b5-9879-252be93dbe85%40sessionmgr11&bquery=(AU+(zavadskyte))&bdata=JmRiPWE5aCZ0eXBIPTEmc2l0ZT1laG9zdC1s aXZl).

¹³ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Jūratė Malašauskienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1992.

*Leidybą skatino ir besikuriančios valstybės institucijų poreikiai, didelės permainos švietimo srityje.*¹⁴ Leidyba sparčiai tapo vienu pelningiausiu verslu visoje Lietuvoje, kuris sulaukdavo nuo 200–400 % pelno. Bendrą tiražo išaugimą, kuris siekė 236 %, <...>lėmė dažniausiai eksportui į TSRS respublikas skirta naujai įsikūrusių leidėjų leista religinė, visuomeninė – politinė, astrologinė, su seksualinio švietimo klausimais susijusi ir kt. literatūra.¹⁵ Tai tapo pagrindine leidėjų skaičiaus augimo priežastimi.

Pagal tiražų ir pavadinimų skaičiaus kaitą 1990–1992 m. spausdintus ledinius galima suskirstyti į dvi kategorijas:

1. *išaugo ir pavadinimų skaičius ir tiražas: religinė literatūra, masinė – politinė, bendroji informacinė ir grožinė literatūra;*
2. *išaugo tik tiražas: gamybinė literatūra*¹⁶.

Spartų religinės literatūros tiražo augimą lėmė naujai įsisteigusių leidėjų išleisti maldynai, katekizmai, šventieji raštai. Religinio turinio leidiniai tapo itin paklausia preke. Sovietmečiu persekiota Bažnyčia ir aktyviausi jos nariai, užsitarnavo Lietuvos gyventojų paramą. Kaip jau minėta, Bažnyčios leistų leidinių tiražai buvo sunaikinami iki vienetų, iš kurių retas pakliūdavo eiliniam piliečiui į rankas. Sovietų valdžia katalikų tikėjimą laikė priešišku komunizmui ir griežtai kontroliavo bet kokią Bažnyčios iniciatyvinę veiklą, o ypačingai knygų leidybą. Galimybė nevaržomai įsigyti maldynų, biblijų ir kitų religinių leidinių, tapo pagrindine išaugusių religinės literatūros tiražų priežastimi.

Knygų prekyba – tai didelių kainų verslas. Redagavimas, korektūra, dizainas, parengimas spaudai – visa tai kainuoja tiek pat, neatsižvelgiant į tai, koks bus spausdinamas tiražas. Iš to galima daryti išvadą, kad dar viena didelių tiražų priežastimi galėjo būti tai, jog maži tiražai tiesiog nebūtų atsipirkę. Leidybos verslas būtų tapęs nuostolingas jau pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais. Tačiau situacija leidybos srityje greitai keitėsi: ėmė rasti naujos spausdinimo technologijos, gerokai sumažinusios spausdinimo kaštus. To pasekoje ir maži tiražai tapo realybe. Ypačingai tai buvo aktualu mažoms valstybėms, turinčioms mažą vidaus rinką, kurių gretose yra ir Lietuva.

Gana sudėtinga yra vienareikšmiškai nuspręsti, kas darė didžiausią įtaką leidybos vystymuisi Lietuvoje. Šioje vietoje derėtų pažvelgti į ją kaip į vieną iš daugelio to meto mažųjų valstybių, kurios atsidūrė panašioje situacijoje. Kaip teigia Miha Kovač, *spaudos formavimuisi didelės įtakos turėjo industrializavimas, rinkos ekonomikos plitimas ir prekybos augimas. Šios milžiniškos*

¹⁴ MISIŪNAS, Remigijus. Leidyba Lietuvoje. [interaktyvus] Iš *culture.lt*, 2002. [žiūrėta 2010 m. kovo 23 d.] . Prieiga per internetą:<[http://www.culture.lt/daile/02\(1\)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt](http://www.culture.lt/daile/02(1)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt)>.

¹⁵ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1993.

¹⁶ Ten pat.

transformacijos rezultatai didelėse homogeninėse bendruomenėse su senomis valstybingumo tradicijomis, kaip anglių, ispanų ar prancūzų, skyrėsi nuo mažųjų kalbinių bendruomenių, kaip latvių, estų, slovėnų ar kroatų, kurioms iki XX a. nepavyko sukurti politiškai stabilių valstybių. Didžiąją istorijos dalį šios mažų kalbų bendruomenės priklausė įvairioms daugiakalbėms imperijoms ir dažnai buvo veikiamos stiprių asimiliacijos procesų. Todėl knygos, išspausdintos tų mažų bendruomenių kalbomis, tapo jų kultūros ir nacionalinio identiškumo tvirtovėmis.¹⁷ Taigi, tarp šių mažų valstybių atsiduria ir Lietuva. Kaip ir kitose išsivadavusiose šalyse, taip ir Lietuvoje į knygą buvo žiūrima ne tik kaip į kultūrinės svarbos produktą, bet ir kaip į nacionalinio identiškumo palaikytoją.

Vertinant 1990–1992 m. spausdintų leidinių poligrafinę kokybę, galima suabejoti šiam laikotarpiui priskiriamu pavadinimu *Aukso amžius*. Techninė leidinio kokybė nebuvo esminiu principu tuometiniams leidėjams. Daug svarbesnė buvo kiekybė ir iš jos gaunama materialinė nauda, kuri, greičiausiai ir lėmė skambaus epiteto panaudojimą. Vertindami situaciją pagal tiražų skaičiaus didėjimą ir iš pardavimų gaunamą pelną, pirmuosius Lietuvos nepriklausomybės metus drąsiai galime pavadinti knygų leidybos *Aukso amžiumi*. Tiesa, tiražų didėjimo bumas, pasiekęs viršūnę 1991 m.–nuslūgo. Įvairiausios tematikos leidiniai, draudžiami sovietiniu laikotarpiu, tapo lengvai prieinami kiekvienam norinčiam jį įsigyti. Abstrakčiai kalbant, per dvejus pirmuosius nepriklausomybės metus, knyga prarado deficitinę prekės vardą. Tuo pačiu ėmė formotis ir naujas skaitytojų požiūris – knyga ilgainiui buvo išstumama iš pirmo būtinumo prekių sąrašo. Atsirado poreikis rinktis tokią prekę, kurios iš tiesų reikėjo. Artėjo naujų permainų metas Lietuvos leidyboje.

¹⁷ KOVAČ, Miha. Kas maža, yra gražu: knygų pramonės vaidmuo mažosiose Europos šalyse. *Knygotyra*, t. 54, 2010, p. 283. ISSN 0204–2061.

1.2. TIRAŽŲ STABILIZACIJOS LAIKOTARPIS IR RUSIJOS EKONOMINĖS KRIZĖS ĮTAKA

Aukso amžius truko labai trumpai. Jau 1993 m. Lietuva susidūrė su ekonomikos problemomis, kurios susilaukė atgarsio ir leidybos sektoriuje. Situacija pasikeitė iš esmės – naujų knygų leidyba ėmė atsipirkti tik po metų ar dar ilgesnio laikotarpio. Leidybos kaip vieno iš pelningiausių verslų vardas pakibo ant plauko.

Infliacija - vienas svarbiausių veiksnių, stipriai pakoregavusių ekonomines sąlygas šalyje. *Dar 1991 m. vid. po dalinio kainų liberalizavimo (pasibaigusio nesėkmingai), staigiai kilo infliacija, kuri tais metais sudarė 482,7%. 1992 m. liberalizavus pagrindinių produktų kainas, ji peraugo į 1263,1% hiperinfliaciją.*¹⁸ Taigi, dar 1992 m. leidėjų gaunamas ddžiulis pelnas, nuo 1993 m. tapo praeitimi. Sparčiai didėjo popieriaus, spaudos darbų kainos. Tokiomis sąlygomis, net ir išparduotas tiražas, vos leisdavo padengti gamybos išlaidas, nekalbant apie papildomą pelną. Dėl šios priežasties daugeliui leidyklų savininkų šis verslas tapo pašaliniu ar tik papildomu. Dalis – visiškai atsisakė šios idėjos. 1993 m., įvedus nacionalinę valiutą – situacija dar pablogėjo. Litas į apyvartą buvo paleistas santykiu 1:100. Tai netapo pozityviu veiksniu ir knygų rinkoje. Atvirkščiai, iki tol knyga buvusi savotiška investicija, įvedus valiutą, tapo prabangos preke,¹⁹ (panaši situacija buvo susiklosčiusi Vakarų Vokietijoje po 1948 m. valiutos reformos). Praėjus dar metams, knygų leidyba jau nebebuvo traktuojama kaip verslas.

1 lentelė. Spauda Lietuvoje 1993–1998 m.²⁰

Metai	Knygos		
	Pavadinimai	Bendras tiražas (tūkst. egz.)	Vidutinis 1 knygos tiražas
1993	2224	19242	8650
1994	2885	19626	6800
1995	3164	14114	4500
1996	3642	14914	4100
1997	3827	14618	3800
1998	4109	13433	3300

¹⁸ KUODIS, Raimondas. *Lietuvos makroekonominės transformacijos etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos*. [interaktyvus] Iš *ekonomika.org*, 2008. [žiūrėta 2010 m. gegužės 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://neris.mii.lt/~ekonomika/Econlib/Kuodis_2008m.pdf>.

¹⁹ MISIŪNAS, Remigijus. *Leidyba Lietuvoje*. [interaktyvus] Iš *culture.lt*, 2002. [žiūrėta 2010 m. kovo 29 d.] . Prieiga per internetą: <[http://www.culture.lt/daile/02\(1\)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt](http://www.culture.lt/daile/02(1)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt)>.

²⁰ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 2001.

Peržvelgus spaudos statistiką, galime susidaryti nuomonę, jog leidybą tiesiogiai veikia šalies ekonominė ir finansinė būklė bei augantys visuomenės poreikiai; kita vertus, spauda tiesiogiai priklauso nuo fizinių ir juridinių asmenų perkamosios galios. Paradoksalu, tačiau <...>*sparčiai didėjant leidėjų skaičiui pirmaisiais nepriklausomybės metais, nežymiai, bet nuolat krito leidybinės produkcijos apimtys.*²¹ Didesnis pagyvėjimas yra pastebimas tik 1994 m., kai pakilo tiek išleidžiamų knygų pavadinimų skaičius (1993 m. – 2224, 1994m. – 2885), tiek bendras tiražas (1993 m. – 19242 tūkst. egz., 1994m. – 19626 tūkst. egz.).

1990–1992 m. knygos buvo masiškai perkamos dėl daugelio jau aptartų priežasčių. Tačiau praėjus vos vieneriems metams, knygų tiražai gerokai sumažėjo ir mažėja iki šiol. Tad iškyla esminis klausimas – kodėl taip nutiko? Galbūt lietuvių tautoje susiformavo suvokimas, jog atgauta nepriklausomybė jau faktas, kurio niekas negali paneigti. Visuomenė nurimo, o kartu nurimo ir pirmaisiais nepriklausomybės metais atūžęs masinis knygų pirkimo bumas. 1993 m. bendras tiražas siekė tik 19242,3 tūkst. egz.²² Tai sudarė 56% 1992 metų tiražo. Tiražai ėmė mažėti ir dėl 1990 m. vid. SSRS ekonominės blokados sukulto ūkio nuosmūgio.²³ Ėmė trūkti poligrafinių pajėgumų ir medžiagų, padažnėjo nesąžiningos konkurencijos, autorinių teisių pažeidimo atvejų. Knygų leidybai įtakos turėjo ir politinės bei socialinės permainingos, besiformuojanti rinkos ekonomika. Leidybinius poreikius formavo naujai kuriamos valstybės valdymo institucijos, švietimo sistemos reforma.

Pagal spaudos statistikoje pateiktą lentelę²⁴, matome, kad 1993—1998 metai pasižymėjo tendencija, kai mažėjant vidutiniam vienos knygos tiražui, atitinkamai augo išleidžiamų knygų pavadinimų skaičius. Tai rodo, kad Lietuvos visuomenėje ėmė formuotis poreikis įsigyti ne kuo daugiau knygų, bet kuo įvairesnės tematikos literatūros. Beatodairiškas lietuviškos knygos pirkimas 1993 m. sparčiai nuslūgo ir žmonės ėmė rinktis, ką vertėtų įsigyti. Kaip minėta anksčiau, iki nacionalinės valiutos įvedimo, knyga buvo tarsi investicija. Tačiau po lito įvedimo, gerokai išaugus knygos leidybos kaštams, tuo pačiu pakilo ir leidinių kainos. Sumažėjusios gyventojų pajamos ir išgalės uždirbtas lėšas skirti knygoms įsigyti, privertė pirkėją gerai apsvarstyti, kokią knygą vertėtų pirkti – tai tapo gerai apskaičiuotu veiksniu. Dėl šių priežasčių, leidėjai turėjo dėti papildomų pastangų, siekdami sulaukti pelno ir pasiūlyti galimam klientui kuo didesnę įvairovę.

Augant spaudinių pavadinimų skaičiui, tiražai smuko ne tik Lietuvoje ar kitose mažosiose valstybėse, kurios panašiu metu pasiekė nepriklausomybę (Latvija, Estija), tačiau ir didelėse Vakarų

²¹ Ten pat.

²² *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1994.

²³ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, [pirmininkas Juozas Tumelis]. Kaunas, 2007, p.467.

²⁴ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 2001.

valstybių knygų rinkose. Pasako M. Kovač, 1992–1993m. leidinių tiražai Vakarų Europos valstybėse krito nuo 17000 iki 500.²⁵ Tais pačiais metais Lietuvoje, galima teigti, vyravo sumaištis – pastangos perorganizuoti šalies leidybą likdavo be vaisių. Tai privertė leidėjus pamažu specializuotis ir ieškoti sau tinkamų nišų. Nemažai leidyklų, didėjant spaudos darbų, poligrafijos medžiagų ir popieriaus kainoms, ėmėsi kitų verslų ir jų veikloje leidyba sudarė vos keletą procentų. Kai kurios visai užšaldė savo leidybinę veiklą, <...>nes pardavus leidinio tiražą, gautų pinigų nepakakdavo rengti ir spausdinti naują knygą.²⁶ Jau 1995 m. patys leidėjai ėmė tvirtinti, kad iš leidybos ne tik neįmanoma sukaupti kapitalo, bet ir apskritai, nebegalima jos pavadinti verslu. Ypatingai tai buvo būdinga toms leidykloms, kurioms meilės romanai, fantastinė ar mokymosi literatūra nebuvo esminė jų gaminamos produkcijos dalis. Tai puikiai iliustruoja 2 lentelė²⁷:

2 lentelė. Išleistų knygų ir brošiūrų kiekis pagal tematiką 1991–1997 m.

Knygos ir brošiūros pagal tematiką	vnt.	METAI						
		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
0. Bendrasis skyrius	vnt.	140	179	168	197	152	206	303
1. Filosofija. Psichologija	vnt.	68	71	57	68	92	81	104
2. Religija. Teologija	vnt.	85	66	73	110	160	163	168
3. Visuomenės mokslai	vnt.	416	416	434	520	630	711	701
4. Matematika. Gamtos mokslai	vnt.	228	189	177	185	223	270	282
5. Taikomieji mokslai. Medicina. Technika	vnt.	703	559	437	571	653	669	630
6. Menas. Fotografija. Žaidimai. Sportas	vnt.	140	127	76	138	155	182	183
7. Kalbotyra. Grožinė literatūra. Literatūros mokslas	vnt.	602	630	671	942	976	1185	1281
8. Geografija. Biografijos. Istorijos	vnt.	100	124	131	154	123	178	175

Lentelėje matyti, kad grožinė literatūra be didelės konkurencijos pirmauja tematinio požiūriu (976 pav.). Šiek tiek atsilieka (653 pav.), tačiau taip pat daug knygų buvo leidžiama mokslinė –

²⁵ KOVAČ, Miha. Kas maža, yra gražu: knygų pramonės vaidmuo mažosiose Europos šalyse. *Knygotyra*, t. 54, 2010, p. 286. ISSN 0204–2061.

²⁶ *Spaustuvių paslaugos*. [interaktyvus] Iš *mediapro.lt* [žiūrėta 2010 m. gegužės 21 d]. Prieiga per internetą: <www.mediapro.lt/mediaPro/spauda-info/spaustuviu-paslaugos/+infiacija+ir+leidybos+verslas+1993&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>.

²⁷ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1998.

technine bei visuomenine tematika. Taigi, leidyklos, kurios specializavosi kitokio pobūdžio knygoje, susidūrė su didesniais sunkumais, nei tos, kurių pagrindinė leidžiama literatūra buvo grožinė.

Kainos kilo, leidėjų išlaidos vis labiau augo. Tokiomis aplinkybėmis didelis knygos tiražas tapo neįsivaizduojamu dalyku. Knygos paklausos mažėjimą lėmė pagrindinių pirkėjų–intelektualų ir tarnautojų pajamų mažėjimas. Kaip tegia Remigijus Misiūnas, formavosi užburtas ratas: mažėjant tiražams, didėjo savikaina; didelis tiražas nešė nuostolius, dėl aukštų kainų buvo prarandami pirkėjai.²⁸ Minėtas leidyklų bandymas specializuotis iš esmės tapo neįmanomas siekiant išlikti. Daugelis leidyklų buvo priverstos pamiršti tokius planus ir tapti universaliomis leidyklomis.

Kardinaliai pakitusi situacija literatūros šaltiniuose dažnai įvardinama kaip padėties blogėjimas, nes nuo 1993 m. ėmė mažėti tiražai niekada nebepakilo į 1991 m. aukštumas. Tačiau, kaip teigia leidyklos *Alma Littera* gamybos vadovas Arvydas Mikšys, situacija ne blogėjo, o atvirkščiai – atsistojo į savo vėžes.²⁹ Didėjanti konkurencija, išleidžiamų knygų pavadinimų skaičius ir proporcingai jiems pradėję mažėti tiražai, privertė leidėjus pamažu specializuotis ir ieškoti sau tinkamų nišų.

Nuo 1991 iki 1997 m. bendras knygų tiražas sumažėjo net daugiau nei per pusę – 52 % (1991 m. – 34587 tūkst. egz., 1997 m. – 14618 tūkst. egz.). Vidutinis vienos knygos tiražas sumažėjo triskart. Šiuo laikotarpiu ženkliai pasikeitė ir leidėjų skaičius: 1990 m. – 71; 1991 m. – 478; 1997 m. – 577.³⁰ Tačiau apie 1998 metus aštri ekonominė situacija sušvelnėjo ir leidybos rinka, galima teigti—stabilizavosi. Išmokę joje orientuotis leidėjai nebematė tolesnių rinkos augimo galimybių, nes ji praktiškai buvo užpildyta. 1998 m., palyginti su keliais ankstesniais metais, padidėjo išleistų knygų pavadinimų skaičius (apytiksliai padaugėjo 300 pavadinimų). Tuo tarpu tiražų skaičius ir toliau ritosi žemyn. Iš esmės, Lietuvos knygų leidyba buvo ir yra orientuota į vidaus rinką. Atgavus nepriklausomybę, eksportas į kitas šalis užėmė labai mažą knygų rinkos dalį. Taigi spausdinti ir parduoti didelių tiražų tiesiog nebuvo kur.

Leidybos verslo stabilizacijai įtakos turėjo pradėta skirti valstybės parama (nuo 1997 m.) per atskirą Kulūros ministerijos programą. Knygų leidyba imta remti ir per Kultūros rėmimo fondą. 1993 m. aktyvios veiklos ėmėsi Lietuvos leidėjų asociacija (LLA), o 1997-aisiais buvo įkurta Lietuvos knygų prekybininkų asociacija. Tačiau visos priemonės, turėjusios tapti dideliu paskatinimu leidybos verslo augimui ir plėtrai, rodos, nedarė jokios įtakos tiražams – jų skaičius iš

²⁸ MISIŪNAS, Remigijus. Leidyba Lietuvoje. [interaktyvus] Iš *culture.lt*, 2002. [žiūrėta 2010 m. kovo 29 d.] . Prieiga per internetą: <[http://www.culture.lt/dailė/02\(1\)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt](http://www.culture.lt/dailė/02(1)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt)>.

²⁹ Interviu su *Alma Littera* gamybos vadovu Arvydu Mikšiu. Pokalbis.

³⁰ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1998.

esmės stabilizavosi, nes kasmetinėje išleistų leidinių statistikoje nepastebimas ženklusis kilimas ar nuosmūkis. Nors po drastiško sumažėjimo 1993 m., kitais metais tiražas nežymiai pakilo (nuo 19242,3 tūkst. egz. iki 19626,5 tūkst. egz.) – jau 1995 m. dar kartą ženkliai smuktelėjo žemyn ir tesiekė 14114,4 tūkst. egz.³¹ Leidybos ir spaudos rinkos raida tiesiogiai priklausė nuo pokyčių šalies viduje. Tai aiškiai iliustruoja Lietuvos ekonomikos situacija, kuri tiesiogiai įtakojė leidybos sektoriaus štilį. Tiesa, tai truko vos keletą metų – iki 1998 m. pab.

Pats Lietuvos ekonomikos stabilizacijos procesas buvo prasidėjęs šiek tiek ankščiau. Nors 1994 m. ekonomika vis dar smuko – svarbios reformos, tokios kaip *lito įvedimas 1993 metų birželį ir ypač Valiutų valdybos įvedimas 1994 m. balandį, padėjo stabilizuoti ekonominę situaciją*.³² Iki tol, pagrindinį nestabilumą lėmė rublio, vėliau talono ir galiausiai lito santykis su pagrindinėmis užsienio valiutomis.

Stebint tiražų kaitą, 1995–1998 m. stabilizacija pastebima ir leidybos sektoriuje. Tiražai keitėsi labai nežymiai: vienais metais keliais šimtais nukrisdami, kitais – vos pastebimai pakildami. Tuo tarpu, knygų pavadinimų skaičius atitinkamai kilo iki pat 1998 m. Kaip jau minėta, tiražų mažėjimas buvo susijęs ir su tuo, jog leidėjams tapo vis sudėtingiau sulaukti į leidybą investuotų pinigų, kurie sugrįždavo po pusmečio, metų ar dar vėliau. *Negana to, pusę šių pinigų sudarė išlaidos popieriui pirkti ir šios išlaidos vis augo, mažėjant knygų tiražams*.³³ Tačiau šios situacijos negalima vertinti tik neigiamai, kadangi knygų pavadinimų skaičius su kiekvienais metais vis didėjo. Vadinasi, vis didesnė sričių ir temų įvairovė tapo prieinama Lietuvos visuomenei.

Taigi, praūžus 1990 m. suirutę ir šimtatūkstantinių tiražų, kurie buvo tiesiog nušluoti nuo knygynų lentynų, laikotarpiui – leidybos sektorius stabilizavosi. Tai atsispindi ir tiražuose. Po antrojo nuopolio 1995 m., iki pat Lietuvą sudrebinusios Rusijos finansų krizės 1998–1999 m., tiražų kaita nepasižymėjo staigiais kritimais ar šuoliais aukštyn. Leidyklos ėmė atrasti, kuo kiekviena galėtų sudominti savąjį pirkėją. Knygų pavadinimų skaičius augo, tiražų – iš lėto mažėjo. Galime teigti, jog situacija ne blogėjo, o atvirkščiai, atsistojo į savo vėžes ir normalizavosi.

Lietuvos leidybos stabilizacija truko neilgai. Padėtis suprastėjo paskutiniaisiais XX a. metais, užklupus Rusijos finansų krizei. 1998 metus galima įvardinti kaip trečiojo Lietuvos leidybos etapo

³¹ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1996.

³² KUODIS, Raimondas. Lietuvos makroekonominės transformacijos etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos. [interaktyvus] Iš ekonomika.org, 2008. [žiūrėta 2010 m. rugsėjo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://neris.mii.lt/~ekonomika/Econlib/Kuodis_2008m.pdf>.

³³ MISIŪNAS, Remigijus. *Knygų leidyba Lietuvoje*, [interaktyvus], Vilnius, 2002m. [žiūrėta 2010 m. liepos 27 d.]. Prieiga per internetą: <[www.culture.lt/daile/02\(1\)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt](http://www.culture.lt/daile/02(1)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt)>.

pradžią. Šio periodo kulminacija tapo 1999 m. Rusiją ištikusi ekonominė krizė, kurios pasekmes pajuto ir Lietuva.

Rusijos krizė iš esmės pakeitė ekonominę situaciją Lietuvoje. Nors valstybė jau beveik dešimtmetį buvo nepriklausoma, ekonomiškai buvo glaudžiai susieta su Rusija (pvz. daugiausiai eksporto buvo nukreipta į Rytus, ypač – į Rusiją). Palyginti su 1998 m., lietuviškų prekių eksportas į Rusiją sumažėjo 65,6 proc.³⁴ Daugelis įmonių patyrė didžiulius nuostolius. Valstybės biudžetas prarado didelę dalį įplaukų ir 1999 m. buvo surinkta tik dalis planuotų lėšų. To pasekoje, valstybė nebegalėjo įgyvendinti visų savo išpareigojimų, tarp kurių buvo ir išpareigojimai leidykloms. Išaugo ir Lietuvos leidėjų išsiskolinimai: jie neišgalėjo išsimokėti už nupirktą popierių, honorarus autoriams, spaustuvių paslaugas, laiku sumokėti mokesčių valstybei. Perkamoji galia nukrito, knygų pardavimai, galima teigti tiesiog sustojo (1999 m. smuko 30%)³⁵ Tiesa, šiuo sunkiu laikotarpiu subankrutavo tik viena leidykla – *Pradai*.

1996 m. optimistiškai šoktelėję tiražai (bendras tiražas pasiekė 14914,8 tūkst. egz.), 1998 m. vėl smuko ir tesiekė 13433,3 tūkst. egz.³⁶ Kad išsisuktų iš nepalankios situacijos, leidėjai buvo priversti ieškoti įvairių būdų, kurie padėtų išspręsti finansinius sunkumus ir išsaugoti savo verslą. Griebtasi kelių skirtingų priemonių: 1. Mažinamos knygų kainos; 2. Leidėjai steigia savo knygynus ir juose pardavinėja leidžiamas knygas; 3. Spaudinama daugiau populiariosios literatūros. Tačiau nė vienas iš būdų netapo išsigelbėjimu. Knygų kainų mažinimas iki savikainos ar dar daugiau ilgai tęstis negalėjo, o pirkėjų kišenėse trūko lėšų knygos įsigijimui, kuri nebebuvo pirmo būtinumo prekė. Šioje vietoje verta paminėti, kad Rusijos finansų krizės laikotarpiu, konkrečiau 1999 m., nedarbo lygis Lietuvoje buvo pats didžiausias, palyginus su 1989 m. ir siekė 10%.³⁷ Pagerinti situacijos nepavyko ir leidžiant daugiau *populiariosios literatūros*. Gyventojai paprasčiausiai negalėjo sau leisti išlaidauti knygų pirkimo atžvilgiu. Ištisi knygų tiražai nepajudėdavo iš sandėlių.

Stagnacija akivaizdi ne tik knygų pardavimuose, tačiau ir leidžiamų tiražų atžvilgiu. 1998–2000 m. pastebima absoliuti mažėjimo tendencija – mažėjo tiek tiražas, tiek išleidžiamų knygų pavadinimų skaičius. Knygų įvairovė neteko prasmės, kai jų apskritai nebepirko, nepaisant tematikos ir kainos. Tokioje situacijoje leidėjams neteko atsidurti nuo nepriklausomybės atgavimo

³⁴KUODIS, Raimondas. Pinigų studijos, Lietuvos ekonomika: etapai ir klaidos (V). [interaktyvus] Iš *alfa.lt*, 2010. [žiūrėta 2010 m. spalio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.alfa.lt/straipsnis/10310597/?Lietuvos.ekonomika..etapai.ir.klaidos..V.=2010-01-20_09-54>

³⁵Knygoje–visas pasaulis. [interaktyvus] Iš *lla.lt*, 2010 [žiūrėta 2010 m. spalio 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lla.lt/uploads/documents/Knygoje_visas_pasaulis.pdf>.

³⁶ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 1999.

³⁷ KUODIS, Raimondas. Pinigų studijos, Lietuvos ekonomika: etapai ir klaidos (V). [interaktyvus] Iš *alfa.lt*, 2010. [žiūrėta 2010 m. spalio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.alfa.lt/straipsnis/10310597/?Lietuvos.ekonomika..etapai.ir.klaidos..V.=2010-01-20_09-54>

dienos. Leidyklos buvo priverstos dar kartą įvertinti susidariusią situaciją ir imtis efektyvesnių veiksmų. Viena (ir kaip vėliau teigs patys leidėjai – pagrindine) išėjimo tapo dėmesys knygos kokybei. Paprasčiau tariant, pradėta spausdinti mažesnius tiražus, tačiau kokybiškesnių knygų. Prie to prisidėjo ir išaugusi konkurencija. Kaip teigia Lietuvos leidėjų asociacijos vykdančioji direktorė Aida Dobkevičiūtė-Džiovėnienė, *iki Rusijos krizės, knygų tiražai buvo gerokai “išpūsti” ir natūralu, kad praėjus keletui metų, susiformavo rimta konkurencinė aplinka tarp Lietuvos leidėjų. Išlaikyti didžiulius tiražus, esant konkurencijai, buvo ir yra neįmanoma.*³⁸

Lietuvos leidybos verslo padėtis buvo paradoksali, nes iki tol beveik kasmet didėjant knygų ir kitų leidinių pavadinimų skaičiui, o tiražams nesustabdomai mažėjant, 1999–2000 m. tiek knygų pavadinimų, tiek tiražų skaičius mažėjo. Kaip teigia Rita Markevičienė, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos spaudos statistikos skyriaus vyresnioji bibliografė, tiražų mažėjimas *tesėsi nuo 1993 m.* Centro duomenimis, 1990 m. Lietuvoje buvo išleista 2.499 pavadinimų knygų bei brošiūrų, o jų bendras tiražas siekė 30,2 mln. egzempliorių. 1993 m. – 2.224 pavadinimų knygų išėjo 19,2 mln. egzempliorių tiražu, 1998 m. - 3.800 pavadinimų knygų bendrasis tiražas tesiekė 14,6 mln. vnt.

Tokią padėtį lėmė ir pirkėjų padėtis – dalis jų tiesiog nebegalėjo įpirkti knygų. Kita vertus, mažai kas namuose bekaupė didžiules bibliotekas. *Imta rinktis labiau profesinę, specializuotą literatūrą.*³⁹ Spausdintoms knygoms jau teko konkuruoti su elektroninėmis: vis daugiau žmonių ėmė vartyti ne knygų, o interneto puslapius. *Dar 1999 m. buvo prognozuojama, kad dėl finansiškai nepajėgios rinkos, kai kurios šalies knygų leidyklos bus priverstos jungtis arba bankrutuoti.*⁴⁰ Ir iš tiesų, tai tapo teisinga netolimos ateities pranašyste. Kaip teigė leidyklos *Tyto alba* direktorė Lolita Varanavičienė, *leidyklų Lietuvoje šiuo laikotarpiu (1998–2000 m.) buvo tiesiog per daug, o tuo tarpu skaitytojų – per mažai.* Šią grėsmingą leidėjų padėtį lėmė Rusijos finansų krizė. Kaip jau minėta, tai taip pat turėjo didelės įtakos Lietuvos gyventojų perkamajai galiai. Susitvarkyti su krizėmis Lietuvai buvo nelengva ir dėl to, jog jos rinka – itin maža.

1999–2000 m. Rusijos finansų krizė stipriai nualino Lietuvos knygų leidybos verslą. Leidėjai buvo priversti visomis priemonėmis išlikti ir nebankrutuoti. Viena iš šių priemonių tapo bandymas spausdinti kuo daugiau knygų pavadinimų, bet mažais tiražais. Knygų paklausa ir noras skaityti buvo, tačiau lėšų trūkumas eilinio piliečio kišenėje neleisdavo išleisti tiek, kad liktų patenkintas ir

³⁸ Interviu su Lietuvos leidėjų asociacijos vykdančiąja direktore Aida-Dobkevičiūte Džiovėniene. Susirašinėjimas elektroniniais laiškais.

³⁹ VAITIEKŪNIENĖ, Jolanta. *Leidinių daugėja – tiražai traukiasi*, Verslo žinios. 1999 m. gegužės 7d., Nr. 87, P.16.

⁴⁰ *Gyvenimas leidėjams diktuoja naujas sąlygas*, Verslo žinios. 1999 m. sausio 29 d., Nr.20, P. 6.

pirkėjas, ir leidėjas. Paskaičiuota, kad <...>1999 m. vidutiniškai per metus vienas lietuvis knygoms išleisdavo 0,95 Lt.⁴¹ Tai yra ypatingai mažas skaičius.

Kadangi leidyklų skaičius Lietuvoje buvo didelis, išsilaikyti krizės laikotarpiu buvo dar sudėtingiau, o ypatingai mažoms įmonėms. Vienai leidyklai išaugti iki sėkmingos ir didelę Lietuvos leidybos rinkos dalį užimančios įmonės, buvo ir yra sudėtinga. Šiam išaugimui Lietuvos rinka yra per siaura ir iš esmės užpildyta, nėra didelės erdvės dar didesniam plėtimuisi. Visgi, pelningesnę ateitį galėjo garantuoti susijungimas su kita sėkminga, ar mažiau sėkminga leidykla.

*Jau 2000 m. Lietuvoje ėmė ryškėti pasaulinė tendencija, kai rinkoje įsivyrąja didžiausios leidyklos.*⁴² Vienas svarbiausių suartėjimų įvyko 2002 m., kai leidykla *Alma Littera* įsigijo beveik 47% *Šviesos* leidyklos akcijų. Nors leidyklos iš esmės nesusijungė, tačiau prekės imtos pirkti kartu, taip pat nutiko ir su platinimu. Didelę abiejų leidyklų apyvartos dalį sudarė vadovėliai, kas ir paskatino imtis verslą plėtoti kartu, t.y. nekonkuruoti. Tokiu būdu *Alma Littera* ėmė formuoti didžiausią šiuo metu egzistuojančią leidybos įmonių grupę – prasidėjo monopolizacijos procesas.

Mažųjų leidyklų išsigelbėjimas buvo vienintelis – savo nišos atradimas. Tik tokiu būdu jos galėjo išlikti besijungiančių ir didėjančių leidybinių įmonių atžvilgiu. Kaip teigė buvęs *Vagos* leidyklos direktorius Artūras Mickevičius, *mažosios leidyklos gali pirkėją patraukti leidinių kokybe, paslaugumu ir operatyvumu, nes tokia situacija egzistuoja visame pasaulyje.*⁴³ Leidėjų buvo daug ir įvairių, todėl išsiskirti iš visų minios buvo *gyvybiškai svarbu*. Mažosioms leidykloms tapo būtina specializacija, nes, kitu atveju, jos tiesiog būtų paskendusios leidėjų jūroje.

Dėl problemiškos finansinės padėties ir ribotų rinkos galimybių didesni leidėjai ėmė bendradarbiauti su Latvijos ir Estijos leidyklomis – kartu buvo perkamos bendros autorinės teisės ir užsakomi tiražai (tai kartais vyksta ir iki šiol). Skirtingai nuo kai kurių kitų Rytų Europos šalių, leidyba Lietuvoje su nedidelėmis išimtimis kol kas yra vietinių verslininkų verslas. Tik keliasdešimt palaiko ryšius su užsienio leidyklomis bei fondais. Specialistų tvirtinimu, tik po praūžusios Rusijos ekonominės krizės, *užsieniečiai aktyviau ėmė domėtis Lietuvos knygų rinka.*⁴⁴

Leidinių profilis akivaizdžiai pasikeitė. Grožinė literatūra 2000 m. sudarė ~50% kasmet leidžiamo repertuaro, kai tuo tarpu pirmaisiais nepriklausomybės metais grožinė literatūra sudarydavo 90% produkcijos. Daugiau imta leisti mokslinės, pažintinės, mokomosios literatūros. Verstinių knygų leidyba išgyveno aukso amžių. Perkamiausios praktinės reikšmės knygos - mokymo priemonės, žinynai, žodynai, enciklopedinio pobūdžio leidiniai, brangūs albumai. Knygų

⁴¹ MISIŪNAS, Remigijus. *Leidyba Lietuvoje*. [interaktyvus] 2002 m. sausis, [žiūrėta 2010 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.culture.lt/daiile/02\(1\)/ll.htm](http://www.culture.lt/daiile/02(1)/ll.htm)>.

⁴² *Knygų leidyba: lėtai, bet užtikrintai*. Verslo žinios, 2002 m. vasario 17 d., Nr. 32, P. 17.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Ten pat.

žanrų ir temų įvairovę pirkėjai įvertino. Po skaudaus knygų pirkimo kritimo 1999–2000 m., netrukus pastebėtas lėtas, bet užtikrintas knygų leidybos atsigavimas. Galime teigti, kad leidyklų jungimasis turėjo teigiamos įtakos tolimesniam leidyklų egzistavimui, nes jau 2003 m., pirmą kartą nuo 1996 m., tiražai šoktelėjo aukštyn. Palyginus su 2002 m. (tiražas – 8117,1 tūkst. egz.), tiražai pakilo iki 8822,7 tūkst. egz.⁴⁵ Tuo tarpu mažosios leidyklos ėmė atrasti savo terpes pirkėjų gretose, nors kylantys finansiniai sunkumai iki šiol gresia išnykimu iš leidėjų sąrašo.

⁴⁵ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2004.

2. LIETUVOS LEIDYBOS AUGIMO ETAPAS 2001–2008 M.

2.1. Šalies ekonominės situacijos gerėjimas ir įtaka knygų leidybai (2001–2004 m.)

Kalbant apie knygų ir brošiūrų leidybą, pastebėtina, kad nuo 2000 iki 2005 metų šios kategorijos leidinių leidyba pagal išleistų knygų ir brošiūrų pavadinimų skaičių sparčiai didėjo iki 2002 metų. Lyginant su 2000 metais, 2001 m. augimas siekė 18,68%, 2002 m. – 31,01%. Tuo tarpu 2003–2005 metais knygų leidybos apimtys ėmė mažėti. *Tačiau metinis knygų ir brošiūrų tiražas išspausdintų egzempliorių skaičiumi jau nuo 2001 metų tendencingai mažėjo (neženklus pakilimas užfiksuotas tik 2003 metais, tačiau ir šio pakilimo dėka nei 2000, nei 2001 m. lygis nebuvo pasiektas).*⁴⁶ Plati įvairių leidinių pasiūla 2002 m. nepadėjo pasiekti atitinkamo spausdinamų egzempliorių skaičiaus augimo, todėl vėlesniais metais tiek spaudos vienetų, tiek ir išspausdinamų jų egzempliorių buvo gaminama vis mažiau.

*Pasak pačių leidėjų, jau nuo 1994 m. vid. leidyba nustojo būti geru bizniu.*⁴⁷ Tuo metu investuoti pinigai į leidybą, sugrįždavo tik po šešių, devynių ar net dvylikos mėnesių. Knygos poreikis sumažėjo ne dėl mažėjančio skaitytojų skaičiaus, bet daugiau dėl mažėjančių pagrindinių pirkėjų pajamų – intelektualiosios visuomenės dalies atstovų. Spausdinamų egzempliorių skaičius mažėjo, o produkcijos kainos kilo. *Dideli tiražai tapo nenaudingi, o aukštos kainos atbaidydavo pirkėjus.*⁴⁸ Tačiau nuo 2001 m. prasidėjo knygų pardavimo augimas. Nuo šių metų vėlgi ėmė mažėti tiražų skaičius (nuo 10 mln. iki 7 mln.). Tačiau nuo 2001 m. ima kilti šalies ekonomika, kuri neaplenkė ir leidybos sferos. Statistikos duomenimis, knygų ir brošiūrų pavadinimų skaičius per dešimtmetį padvigubėjo, o tiražas sumažėjo. Vidutinis vienos knygos tiražas sumažėjo daugiau kaip 3 kartus – 1994 m. jis buvo 6,6 tūkst. egz., o 2004 m. – 1,9 tūkst. egz.⁴⁹ Ši tendencija dar ryškesnė, palyginus šių ir ankstesnių metų duomenis: 1990 m. vidutinis knygos tiražas buvo 12,1 tūkst. egz. – net 6 kartus didesnis negu 2004 m. Šie rezultatai pavaizduoti 1 diagramoje⁵⁰:

⁴⁶ *Lietuvos leidybos ir poligrafijos konkurencingumo studija 2007*. [interaktyvus], [žiūrėta 2010 m. sausio 5d.]. Prieiga per internetą: <www.lispa.net/index.php%3Fpage%3Dlietuvos-leidybos-ir-poligrafijoskonkurencingumostudija+2007+leidybos+tendencijos&cd=4&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>.

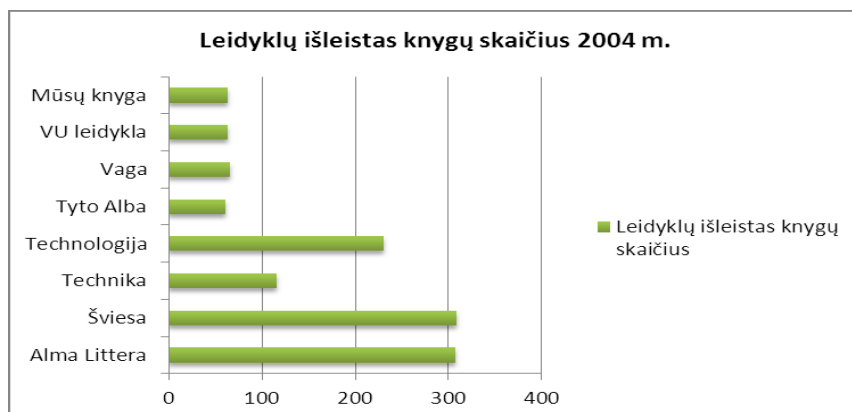
⁴⁷ MISIŪNAS, Remigijus. *Book publishing in Lithuania*. Vilnius, 2002, p. 33.

⁴⁸ Ten pat, p. 15.

⁴⁹ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2004.

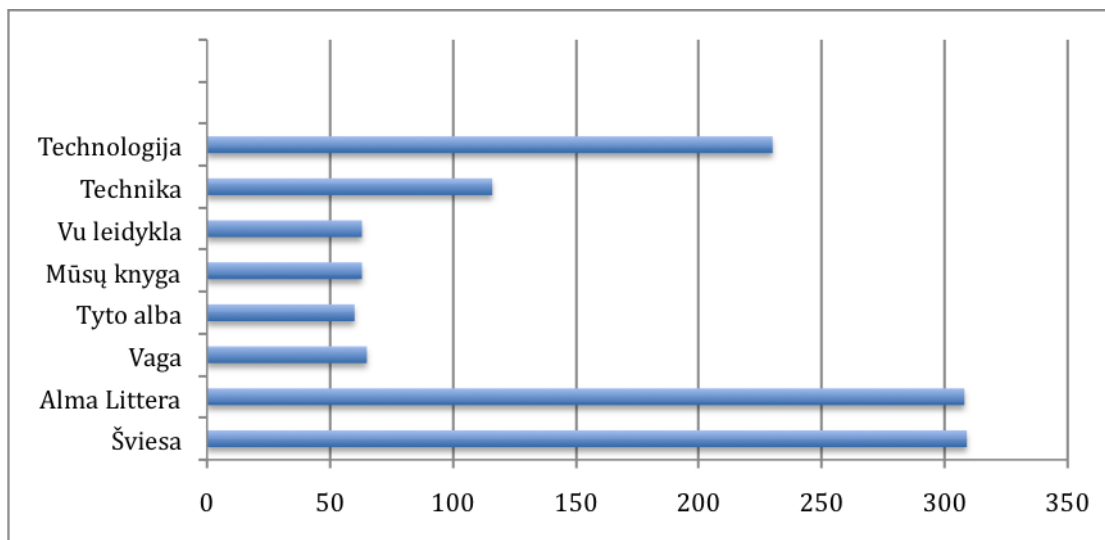
⁵⁰ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2005.

1 paveikslas. 2004 m. Lietuvos leidyklų išleistos knygos



2004 m. knygų ir brošiūrų skaitytojams pateikė 524 leidėjai – leidyklos, poligrafijos įmonės, mokslo įstaigos, įvairios organizacijos ir privatūs asmenys. Statistiškai vienam šalies gyventojui 2004 m. atiteko po 2,3 knygas. Analizuojant knygų leidybos apimtis, egzistuoja vienas svarbus momentas, kurį derėtų pažymėti – daugeliui leidėjų nuo 1994 m. nebebuvo pagrindinė veiklos sritis, todėl realiais ir pastoviais leidėjais, kurie kasmet išleidžia daugiau nei po 10 knygų, galima įvardinti tik 67 iš 524. Daugiausiai knygų pavadinimų išleidusios leidyklos nurodytos 2 diagramoje⁵¹:

2 paveikslas. Leidyklos ir jų išleistų knygų pavadinimai



Pasak statistikos, kasmet daugėja leidinių, išverstų iš kitų kalbų. Pusę tokių vertimų sudaro

⁵¹ Ten pat.

grožinės literatūros kūriniai. To priežastis labai paprasta – grožinė literatūra per visą leidybos istoriją susilaukia daugiausia dėmesio, yra paklausiausia ir leidykloms atneša didžiausią pelną. Grožinės literatūros tiražai yra leidžiami gerokai didesniais tiražais, nei bet kurios kitos tematikos knygos (varžytis gali tik mokomoji literatūra, skirta mokymo įstaigoms). Todėl ir principinę įtaką tiražų kaitai atlieka taip pat grožinių knygų leidybos apimtys. Ekonominių pasikeitimų valstybėje įtaka leidybos sektoriuje aiškiausiai pasireiškia grožinės literatūros pardavimuose.

Nepaisant ekonominių sąlygų kaitos, knygų leidybai daugiau grėsmės kilo iš naujų skaitmeninių technologijų pusės. Vis svarbesnę vietą leidybos rinkoje užsiima internetinė erdvė ir moderniosios technologijos. Knygų prekyba internetu pradėta 2000 m. Nors bendras pelnas iš šių pardavimų iki šiol sudaro tik labai nedidelę visų leidyklos pajamų dalį, tačiau didėjantis įvairių elektroninių paslaugų naudojimas, gali turėti didelį poveikį knygų leidyboje ateityje. *Moderniosios technologijos ir naujų tradicijų formavimasis knygų prekybos versle galimai žada palankias perspektyvas tolimesnei Lietuvos prekybai.*⁵² Tačiau didesnio dėmesio turėtų susilaukti konkreti elektroninių paslaugų sritis – tai elektroninės knygos. Nors šis variantas dar nėra prigijęs Lietuvoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau JAV) įgauna vis didesnę populiarumą.

Vietoj fizinio objekto laikymo savo rankose, greitai metu skaitytojas galės žvelgti į nedidelį ekraną, kuriame pageidaujamos knygos puslapius vartys vienu paspaudimu elektroninėje erdvėje. Kyla klausimas, ar tai negresia spausdintinės knygos išnykimu? Vienareikšmiško atsakymo kol kas nėra. Ryškūs tiek plusai, tiek minusai. Elektroninė leidyba yra kur kas pigesnis ir paprastesnis informacijos skleidimo būdas; straipsnis ar knyga nesusidėvi fiziškai, juos vienu metu gali pasiekti ir perskaityti neaprėpiamas skaitytojų skaičius. Kaip teigia David J. Staley⁵³, jeigu spausdinta knyga ir išliks ateityje, tai tik dėl ekonominių savybių, t.y. intelektualinės nuosavybės ir jos suteikiamų teisių. Nors Lietuvos leidybos tiražai kasmet mažėja, bet vargu, ar tai yra tiesiogiai susiję su užsienyje populiarėjančiomis naujomis elektroninėmis technologijomis (bent kol kas). Taigi šią prielaidą dar galime atmesti, kaip vieną iš veiksnių, šiuo metu lemiančių tiražų mažėjimo tendencijas Lietuvos leidyboje. Elektroninė leidyba ir virtualus knygų skaitymas iki šių dienų dar neužima stiprių pozicijų tarp vartotojų Lietuvoje, nors palaipsniui didėjantis populiarumas, ypač jaunų žmonių tarpe, ima ryškėti.

Išsakyta hipotezė, kad elektroninė leidyba dar nekelia realios grėsmės Lietuvos leidybos

⁵² ZAVADSKYTĖ-ZAKARAUSKIENĖ, Živilė. *Conceptualizations of a book trade in Lithuania in the 20th century*. [interaktyvus]. Library history, Vol. 24, No. 4, 2008, p.284 – 290. [žiūrėta 2009 m. gruodžio 10d.]. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=47&hid=5&sid=532279e4-18fa-4814-b5d2-da924004e23d%40sessionmgr14>>.

⁵³ STALEY J. David, *The future of the book in the digital age*. [interaktyvus], 2003 m., Vol. 37, Issue 5, p.18. [žiūrėta 2009 m. gruodžio 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=58&hid=5&sid=532279e4-18fa-4814-b5d2-da924004e23d%40sessionmgr14>>.

sektoriui galima pagrįsti keliais gana tvirtais argumentais. Visų pirma, skaitmeninė knyga Lietuvoje jau dešimt metų, tačiau iki šiol neatranda sau tinkamos nišos skaitytojų gretose, nors elektroninės knygos populiarėjimas JAV, privertė sunerinti visos Europos valstybių leidėjus, tame tarpe ir Lietuvos. Grėsmė, kad už keletos metų skaitmeninė knyga galėtų pakeisti tradicinį popierinį jos variantą, sukėlė daug diskusijų. Iškilo spausdintinės knygos išnykimo klausimas. Tačiau nebuvo atsižvelgta į tai, kad net ir JAV skaitmeninė knyga netapo populiariu įrankiu per trumpą laiką – tam prireikė ne vienerių metų ir milžiniško dydžio rinkos, kurią patenkinti galėjo tik anglų kalba išleistos knygos. Kitas svarbus aspektas, leidęs elektrinei knygai išpopuliarėti JAV, yra visuomenės gyvenimo tempas ir įpročiai. Sudėtingos viešojo transporto sistemos, milijoniniai skubančių žmonių srautai suformavo gatvės kultūrą, kurioje knyga privalėjo tapti lengvai pergabenama, neužimanti daug vietos rankinėje ar tiesiog telpanti kišenėje. Knygų skaitymas traukinyje, metro, autobuse ir kitur, tapo kišeninių knygų, vadinamųjų poketsaizų (angl. Telpantis į kišenę) bumu protrūkio viena iš priežasčių. Netrukus į rinką įsiveržė ir pirmosios skaitmeninės knygos bei joms skaityti skirtos specialios skaityklės. Vietoj įrištų popieriaus lapų laikymo savo rankose, skaitytojas gali žvelgti į nedidelį ekraną, kuriame pageidaujamos knygos puslapius vartys vienu paspaudimu internetinėje erdvėje arba knygą įsidiegęs savo skaityklėje. Tačiau kyla klausimas, ar tokios pačios tendencijos gali pasireikšti ir kitose valstybėse, konkrečiai – Lietuvoje. JAV įsitvirtinusios kišeninio formato minkšto viršelio knygos iki šiol netapo populiarios Lietuvoje. Nors šis formatas yra laikomas tinkamiausiu pasirinkimu jaunajai kartai, spėlionės, kad kišeninė knyga išpopuliarės – nepasiteisino. Bandymų spausdinti šio tipo knygas netrūksta, tačiau tai nėra pelninga ir, nepaisant prognozuotos grėsmės, kad mažo formato lengvai pergabamos knygos ilgainiui išstums sunkesnes kietesnių ir kietų viršelių knygas, taip pat nepasiteisino. Todėl iškyla logiškas klausimas – ar tokia pati situacija susiklostys ir su skaitmeninėmis knygomis? Vienareikšmiško atsakymo kol kas nėra, tačiau artimiausiu metu skaitmeninei knygai aplinkybės diktuoja nepalankias sąlygas.

Be abejonės, didėjantis įvairių elektroninių paslaugų naudojimas, gali turėti didelį poveikį knygų leidybai ateityje. Ryškūs tiek naujovės plusai, tiek minusai. Tačiau šią prielaidą dar galime atmesti, kaip vieną iš veiksnių, lemiančių tiražų mažėjimo tendencijas Lietuvos leidyboje. Elektroninė leidyba ir virtualus knygų skaitymas iki šių dienų dar neužima stiprių pozicijų tarp vartotojų Lietuvoje. Visgi Lietuvos rinka dar nėra pasiruošusi šioms naujovėms daugeliu atžvilgiu. Visų pirma, visuomenės įpročiai neatitinka tų, kurie yra būdingi amerikiečių ar kitų tolimųjų vakarų valstybėms. Ekonominė situacija taip pat skirtinga. Iš esmės, yra tik labai nedaug požymių, kurie sieja Lietuvą su šiomis valstybėmis.

Kaip teigia didžiausios pasaulyje leidyklos *Random house* direktorius Markusas Dohle'as,

žinios apie knygos mirtį gerokai perdėtos. Labiau tikėtina, kad 2015–aisiais elektroninių knygų rinkos dalis, netgi JAV, bus tarp 25 ir 50 proc.⁵⁴ Taigi popierinės knygos ateities perspektyvos iki šiol nėra itin grėsmingos, turint galvoje tai, kad Lietuvą šios naujovės pasieks gerokai vėliau, nei įsitvirtins JAV. Tuo labiau, kad Lietuvos atžvilgiu yra svarbus ir istorinis aspektas, t.y. sovietinio režimo palikimas, kuris jaučiamas iki šiol. Lietuvoje nepriklausoma leidyba atsigavo tik po nepriklausomybės atgavimo, kai tuo tarpu Vakarų valtybėse pažanga buvo nesustabdoma visus tuos metus. Galima teigti, kad Lietuvos leidybos verslas yra dar visai naujas ir ne visos pasaulinės šio verslo tendencijos būtinai paveiks ir mūsų šalies leidybos sektorių. Net ir palietusios jį, jos gali sukelti visiškai kitokią visuomenės reakciją, nei tikėtasi ir prognozuota.

Aptarus skatmeninės knygos keliamas grėsmes, kurios iki šiandien dar nėra realios, derėtų atsigręžti į artimesnes problemas, esančias valstybės viduje ir darančias tiesioginę įtaką knygų leidybos situacijai Lietuvoje. Vienas svarbiausių socialinių ženklų, rodančių gerėjančią ar blogėjančią visuomenės padėtį, yra knygų pardavimų apimtys. 2001–2007 m. nedarbo lygis Lietuvoje nuolat mažėjo (2007 m. nedarbo lygis Lietuvoje buvo žemiausias Baltijos šalyse ir siekė 4,1 %).⁵⁵ Tai buvo vienas iš svarbiausių atsigaunančios ekonomikos bruožų. Didesnis darbuotojų skaičius reiškia aukštesnį pragyvenimo lygį. Logiška, kad dirbantis žmogus gali lengviau patenkinti savo poreikius. Šioje vietoje ne išimtis yra knygų skaitymas ir jų įsigijimo galimybė. Išaugus Lietuvos gyventojų pragyvenimo lygiui, žmonės vis daugiau lėšų ėmė skirti savišvietai, pramogoms ir, tame tarpe, knygų pirkimui. Knygų prekyba ėmė atsigauti, o kartu vėl pasikeitė požiūris į knygas – atgavo savotiškos vertybės statusą, vėl imtos kaupti ir saugoti namų bibliotekose. Knygų perkamoji galia išaugo. Padidėję pardavimai akivaizdžiai padarė didelę įtaką knygų pavadinimų skaičiaus išaugimui, kuris 2001 m. siekė 4402 egz. Tai yra 693 pavadinimais daugiau nei 2000 m., kai šis skaičius siekė 3709 egz. Taigi, jau pirmaisiais metais po Rusijos ekonominės krizės, buvo išleista 15,7 % daugiau knygų pavadinimų.

Ryški ekonominio atsigavimo šalyje įtaka knygų pavadinimų skaičiaus augimui, nebuvo tokia pati teigiama tiražų skaičiaus atžvilgiu. Bendras knygų ir brošiūrų tiražas 2001 m. sumažėjo daugiau nei milijonu: nuo 11,02 mln. iki 10,1 mln. egzempliorių. Rodos, susiklostė nelogiška situacija: pardavimai auga, knygų pavadinimų ženkliai daugėja, tačiau tiražai ir toliau akivaizdžiai mažėja. Iš esmės, knygų įvairovė buvo svarbiausias veiksnys, siekiant sudominti skaitytoją šią prekę įsigyti. Po ekonominės krizės, kuri palietė ir Lietuvos leidybos sektorių, išaugę pardavimai,

⁵⁴ *Spausdinta knyga karaliaus dar ilgai*. Lietuvos rytas, [interaktyvus], 2010 m. rugpjūčio 8 d.. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/-12811955081279574731-didžiausios-pasaulio-leidyklos-random-house-direktorius-m-dohle-as-spausdinta-knyga-karaliaus-dar-ilgai.htm>>.

⁵⁵ *Darbo rinka*. [interaktyvus], 2007 m. rugsėjo 13 d., [žiūrėta 2010 m. gruodžio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://akademija.manager.lt/blog/article/nedarbo-lygis-antraji-2007-m-ketvirtii-lietuvoje-buvo-pats-zemiausias-baltijos-salyse-41-procento>>.

skatino leidėjus imtis veiksmų, kurie leistų išlaikyti nuolatinį klientą ir turėti didesnes garantijas, kad tas pats pirkėjas sugrįš dar kartą. Knygų pavadinimų įvairovė buvo aktuali, siekiant patenkinti skirtingų skaitytojų poreikius. Tačiau žvelgiant iš kitos šio reiškinio pusės, gyventojų skaičius šalyje nepasikeitė. Skaitytojai pirkė daugiau skirtingų pavadinimų knygų, reikalavo įvairovės, todėl didėti tiražų skaičiui, iš esmės, nebuvo jokio poreikio. Atvirkščiai, būtų buvę neracionalu spausdinti didelius tiražus daugelio skirtingų pavadinimų knygų. Tiražas greičiausiai nebūtų išpirktas, nepaisant tų atvejų, kai knyga patenka į bestselerių sąrašus ir panaši rizika nebeegzistuoja. Dėl šios priežasties, bent jau pirmaisiais trečiojo tūkstantmečio metais, Lietuvos leidėjai dėmesį sutelkė į knygų įvairovę ir kokybę, nustumdami į šalį didesnių tiražų spausdinimo galimybes. Krizės metu patirti finansiniai nuostoliai, neleido leidykloms rizikuoti.

Nors mažesni tiražai reiškia didesnę knygos kainą, šioje vietoje situaciją vėlgi gelbsti knygų įvairovė. Skaitytojas pirksdamas daugiau įvairesnių knygų, skatina ir patį leidėją kasmet leisti vis daugiau skirtingų leidinių. Tokiu būdu vienos knygos pardavimai leidžia padengti kitos knygos prastesnius pardavimus. Atsigaunanti knygų rinka leidėjams suteikė galimybę naudotis aprašytąja sistema. Visuomenės skaitymo poreikis vėl išaugo, nedarbo lygis sparčiai mažėjo ir pirkėjas galėjo sau leisti vis dažniau užsukti į knygyną ir išsirinkti jį dominantį leidinį.

Kalbant apie ekonomines permainas šalyje, svarbu pažymėti, kad jau nuo 2000 metų ėmė augti bendras vidaus produktas (toliau BVP). Realus ekonominis pagyvėjimas jau pastebimas sekančiais (2001) metais. Remiantis statistikos duomenimis, Lietuvos ekonomika iki pat 2007 metų augo itin sparčiai. Toks augimas tuo metu nebuvo būdingas kitoms Europos valtybėms, išskyrus Latviją ir Estiją. Lietuvoje netgi pavyko sustabdyti infliaciją, kurios dėka auga kaštai – didėja autoriniai atlyginimai, brangsta degalai, patalpų šildymas bei nuoma. Galima teigti, kad iki 2003 metų egzistavusi infliacija, vertė leidėjus mažinti išleidžiamų knygų tiražus. Gerėjanti ekonominė situacija dar negarantavo gausaus knygų pirkimo. Todėl investuoti į knygų įvairovę buvo saugesnis variantas. Dar viena mažėjančio tiražo priežastimi galima įvardinti krizės metais atspausdintus ir neišparduotus tiražus, kurie užsigulėjo ne tik knygynų lentynose, tačiau ir sandėliuose. Visiška knygų pardavimų stagnacija vertė leidėjus mažinti kainas kone iki savikainos, tačiau ir tai netapo išsigelbėjimu – ištisi tiražai buvo priverstinai laikomi įvairiose saugyklose, laukiant situacijos pagerėjimo.

Taigi, pirmaisiais metais po Rusijos ekonominės krizės (2001–2002) bet kokios idėjos apie galimą tiražų skaičiaus didinimą būtų buvusios tiesiog absurdiškos. Visų pirma, leidėjai turėjo išspręsti užsilikusią egzempliorių problemą. Apibendrinant pirmuosius dvejus trečiojo tūkstantmečio metus, galime pabrėžti kelis, pačius svarbiausius aspektus, dariusius didžiausią įtaką tiražų skaičiaus ženkliam sumažėjimui ir knygų pavadinimų išaugimui: 1. Lietuvos ekonominės

situacijos gerėjimas tiesiogiai paveikė leidybos sektorių – kyla knygų perkamoji galia; 2. Kasmet išleidžiamas ženkliai didesnis knygų pavadinimų skaičius – visuomenė reikalauja įvairovės ir leidėjai privalo šį poreikį patenkinti; 3. Knygų ir brošiūrų bendras tiražas sumažėjo trimis milijonais (2000 m. – 11,02 mln., 2002m.– 8,12 mln.).

1 lentelė. Knygų ir brošiūrų leidyba 2000–2002 m.⁵⁶

Metai	Pavadinimų skaičius	Tiražas tūkst. egz.
2000	4249	11 068,9
2001	4790	10 169,0
2002	4859	8 117,1

Duomenys, pateikti statistikos lentelėje, rodo, kad pavadinimų skaičiaus didėjimas išliko tendencingas ir 2002 m. Nors ir negausiai, tačiau knygų pavadinimų padaugėjo 69 pavadinimais ir iš viso siekė 4859. Taigi, iki 2003 metų pavadinimų skaičius šalyje išaugo 610 pavadinimų. Tai sudaro 12,6 % išaugimą. Tuo tarpu bendras tiražas per šiuos metus sumažėjo 26,8 %.

Be ekonominių pokyčių šalies mastu, 2002 m. Lietuvos leidybos sektoriui tapo svarbūs ir dėl kito įvykio – leidyklų susijungimo. Nuo 1990 m. savo veiklą pradėjusi leidykla *Alma Littera*, po dvylikos metų darbo įsigijo kitą, nemažiau stiprias pozicijas rinkoje užimančią *Šviesos* leidyklą. Nors šis įvykis susilaukė didelio nepalankaus atgarsio tarp kitų šalies leidėjų, dviejų stiprių leidyklų apjungimas bendrai veiklai tapo pirmuoju žingsniu Lietuvos leidybos sektoriaus monopolizacijos procesuose. Ar šis įvykis turėjo įtakos tiražų kaitai, sunku atsakyti. Tačiau aišku tampa viena, kad Lietuvoje, kaip ir kitose Europos valstybėse atsirado pirmieji leidyklų koncentravimosi požymiai. Leidyklų susijungimai ir perpirkimai sparčiai tapo pasauline tendencija. Geriausi to pavyzdžiai yra šiuo metu egzistuojančios didžiosios pasaulio leidyklos, kaip *Bertelsmann*, *Axel Springer* ir kt. Ne išimtis ir Lietuva.

Pagal *Verslo žiniose* pateiktą statistiką, 2002 m. leidybos sektorius buvo vienas iš tų, kuris galėjo džiaugtis didžiausia kapitalo grąža (18,4%)⁵⁷. Šalia leidybos buvo išsirikiavusios tokios sritys kaip naftos gavybos, didmeninės prekybos, statybos sektoriai. Rezultatai yra iš tiesų įspūdingi. Todėl galima teigti, kad leidėjų pasirinkta politika spausdinti, kuo įvairesnės tematikos ir skirtingu

⁵⁶ Lietuvos spaudos statistika. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [interaktyvus], Vilnius, 2004 m. [žiūrėta 2010 m. lapkričio 6d]. Prieiga per internetą: <<http://www.libis.lt:8088/>>.

⁵⁷ <http://archyvas.vz.lt/news.phpid=150267&strid=1002&rs=0&ss=a4ec5d57542ecdff6f385f1216a02717d&y=2003%2004%2016>

knygų pavadinimų, bet mažinti tiražus, pasiteisino. Leidybos verslas ėmė vėl atsigauti, nors į pelningiausių sąrašus, kuriuose atsidūrė 1990–1992 m., nepateko.

Šis pagerėjimas gali būti siejamas ir su kai kuriais kitais aspektais. Vienas tokių – knygu kokybės reikalavimas. Leidėjai nespausdino milžiniškų tiražų, o atvirksčiai, juos mažino. To pasekoje, daugiau dėmesio atkreipta į knygos kokybę, jos pateikimo visuomenei būdus, reklamą. Pradėti tirti vartotojų poreikiai. Žinojimas, kokia knyga bus paklausi, tapo svarbiausiu raktu į verslo sėkmę.

Leidybos sektoriaus atsigavimą žymi ir dar vienas svarbus įvykis, itin reikšmingas Lietuvos leidėjų santykiams su užsienio partneriais. 2002 metais Lietuva buvo pakviesta dalyvauti Frankfurto knygu mugėje svečio teisėmis. Kaip žinia, Vokietijoje vykstanti knygu mugė yra viena didžiausių pasaulyje ir kasmet sutraukia daugelio valstybių atstovus, kurie siekia pristatyti savo šalies rašytojus, reprezentuoti šalies leidybines galimybes, užmegzti potencialiai naudingus ryšius su kitų valstybių leidyklomis, ieškoti bendradarbiavimo partnerių. Tačiau, nepaisant atsigauančios knygu rinkos, Lietuva, leidybos apimtimis 2002 m. dar negalėjo būti laikoma lygiaverte su kitomis Europos valstybėmis (išskyrus Latviją ir Estiją, kurios Frankfurto knygu mugėje dalyvauti atsisakė). Kaip teigė leidyklos *Eglė* direktorius A. Stanevičius, *Lietuva yra per maža būti orientuota į Europos rinką, mat garsių rašytojų knygu tiražo skaičiai yra tragiški, nėra pirkėjų ir skaitytojų, kaip būdavo tarybiniais laikais.*⁵⁸ Tačiau su išsakytaja nuomone negalima visiškai sutikti. Iš tiesų, Lietuva dar negalėjo būti pasirengusi lygiuotis su Vokietijos ar Anglijos leidyklomis, kurių istorinės šaknys siekė XIX a. vidurį. Tačiau skaitytojų ir pirkėjų skaičius tikrai nebuvo toks mažas, kaip bandė pateikti A. Stanevičius. Skaitytojų buvo pakankamai, o knygu įvairovės taip pat. Buvo ženkliai didesnis leidinių pasirinkimas ir kiekvienas žmogus pirkė ir skaitė tai, kas jam aktualu, naudinga ar įdomu – nuo grožinės iki profesinės literatūros.

Po Frankfurto knygu mugės 2002-aisiais, parodžiusios, jog lietuvių autorių viltys prasimušti užsienio rinkoje greitai gali tapti realybe, leidyklos ėmė vis aršiau varžytis dėl naujų lietuviškų romanų. Be to, kaip jau minėta, pastebimai sustiprėjo įtakingiausių leidyklų rinkodara, *įgudusi taip "prasukti" reikalingą autorių žiniasklaidos girnose, jog oficialioji legitimacija jam tapo nebūtinu, antraeilium dalyku.*⁵⁹ Taigi didžiausias dėmesys buvo nukreiptas į naujos knygos pateikimo pirkėjui būdus, šio proceso kokybę. Kiekybė tapo antraeilės svarbos dalyku.

Kitas, mažiau pastebimas dalykas, yra konkrečių knygu tiražai, kurie daro įtaką bendram

⁵⁸ PAUKŠTYTĖ, Kristina. *Frankfurto knygu mugės atgarsiai*. [interaktyvus], 2002 m. lapkričio 8d., [žiūrėta 2010 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą:<<http://www.ve.lt/naujienos/kultura/kulturos-naujienos/frankfurto-knygu-muges-atgarsiai-374058/>>.

⁵⁹ BALTRUŠAITYTĖ, Renata. *Nacionalinio literatūros draustinio kronika*. [interaktyvus], 2006 m. kovo 2d., [žiūrėta 2010 m. lapkričio 28 d.]. Prieiga per internetą:<<http://www.verslobanga.lt/lt/leidinys.printer/44081a7a7b9d9>>.

vaizdui ir skaičiams. To pavyzdys – poezijos leidiniai. Šio tipo knygos nėra itin paklausios tarp eilinių skaitytojų. Poezija, kaip ir specifinės tematikos mokslinės knygos, yra paplitusios tik siaurose šio žanro gerbėjų gretose. *Todėl poezijos rinkiniai spausdinami vos kelių šimtu egzempliorių tiražu ir tai jau yra daug.*⁶⁰ Statistiškai tai sumažina vidutinį knygos tiražą, nepaisant to, kad dešimtys kitų, grožinės literatūros knygų buvo išleista kelių tūkstančių egzempliorių tiražu. Tokią pačią įtaką bendram tiražų skaičiui daro ir įvairios praktinės reikšmės knygos, kaip mokymo priemonės, žodynai, žinynai, enciklopedinio pobūdžio leidiniai, įvairūs albumai. Išvardinti leidiniai yra pakankamai brangūs, todėl atitinkamai ir jų tiražai nėra dideli, nes, kitu atveju, taptų nuostolingi. Maži šių leidinių tiražai taip pat kaip ir poezijos knygos iškreipia tikrąją statistiką bendrojo išspausdintų knygų tiražo atžvilgiu. Todėl vertindami tiražų kaitą, būtinai turime į tai atkreipti dėmesį ir užakcentuoti.

Nepaisant ekonomikos augimo ir gerėjančios situacijos leidybos sektoriuje, plati įvairių leidinių pasiūla 2002 m. (apie kurią sprendžiama iš labai spartaus spaudos vienetų skaičius išaugimo) nepadėjo pasiekti atitinkamo spausdinamų egzempliorių skaičiaus augimo, todėl vėlesniais metais tiek spaudos vienetų, tiek ir išspausdinamų jų egzempliorių buvo gaminama vis mažiau. Kitas aspektas – ėmė kurtis mažos spaustuvės, kurios ėmė spausdinti specializuotus arba nedidelių tiražų leidinius. *Šiam procesui įtakos turėjo ir padidėjusios reklamos išlaidos, knygų ir vadovėlių leidyba, taip pat atsiradę užsakovai Vakarų ir Rytų šalyse.*⁶¹ Tačiau leidinių tiražai didesnių teigiamų požymių nepatyrė.

Kalbant apie tiražų kaitos ypatumus, svarbūs tampa 2003 m. Nuo 1997 m. išleidžiamų knygų bendras tiražas nuolat mažėjo (1997 m. – 14,6 mln. egz., o 2002 m. – 8,12 mln. egz.). Tačiau 2003 m. pastebimas netikėtas pakilimas, lyginant su praėjusiais 2002-aisiais metais. Bendras knygų tiražas šokteli iki 8,8 mln. egz., t.y. beveik 700 tūkst. egzempliorių daugiau nei praėjusiais metais. Negana to, nuo 1993 m. kasmet krentantis vienos knygos vidutinis tiražas, 2003 m. taip pat pakyla ir siekia 1,93 tūkst. (2002 m. – 1,67 tūkst.). Galima būtų teigti, kad leidėjai pakeitė nusistatytą politiką tiražų atžvilgiu ir vėl ėmė juos didinti. Tačiau situacija yra šiek tiek sudėtingesnė nei galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Bendras ir vidutinis knygos tiražas pakilo, bet knygų pavadinimų skaičius, 2001–2002 m. stabiliai didėjęs, 2003 m. nukrito iki 4,56 tūkst. pavadinimų (2002 m. siekė 4,86 tūkst.). Susidaro atvirkštinis iki tol vyravusios tendencijos (knygų pavadinimų daugėja, tiražai

⁶⁰ Verslo žinios. [interaktyvus] data [žiūrėta 2010 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://archyvas.vz.lt/news.php?id=113208&strid=1128&rs=0&ss=a4ec5d57542ecdff6f385f1216a02717d&y=2003%2002%2017>>.

⁶¹ ČINČIKAITĖ, Renata. *Perspektyvūs produktai leidybos ir spaudos rinkoje*. [interaktyvus] skelbta *Mokslas – Lietuvos ateitis*, T. 1, Nr. 3, 2009 m. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 15 d.] Prieiga per internetą: <http://www.mla.vgtu.lt/upload/jmk_zurn/vol1_no3_13-16_cincikaite.pdf>.

mažėja) vaizdas. Paradoksali situacija yra paaiškinama keliais svarbiais įvykiais, kurie padarė didelę įtaką Lietuvos ekonominei padėčiai ir, kas be ko, palietė leidybos sektorių.

2001–2002 m. buvo daug kalbama apie infliaciją ir jos poveikį Lietuvos verslui, tame tarpe ir knygų leidybai. Nors infliacija Lietuvoje buvo nedidelė, tačiau darė poveikį kainų stabilumui. Infliaciją šalyje pavyko sustabdyti ir, dar daugiau, 2003 m. prasidėjo retas reiškinys šiuolaikiniame pasaulyje – defliacija. Šis atvejis išskirtinis tuo, kad kaimyninėse valstybėse (Latvijoje ir Estijoje) tai nepasikartojė. Argumentų, paaiškinančių defliaciją yra ne vienas, tačiau svarbiausios priežastys Lietuvos rinkoje buvo griežta *vyriausybės fiskalinė politika ir vis gana aukštas nedarbo lygis, kuris pristabdė darbo užmokesčio augimą, o tuo pačiu ir paslaugų brangimą*.⁶² Nors Lietuvos ūkio sektorių apžvalgoje teigiama, kad 2003 m. Lietuvos leidybos sektoriaus pardavimai buvo 25,7 % didesni nei 2002 m., pelno gauta kelis kartus mažiau, kuris sumenko 29 % ir siekė 47 mln. litų, o popieriaus pramonė patyrė 29 mln. Lt nuostolį, todėl bendras sektoriaus pelningumas nesiekė 2 %.⁶³ Didesni pardavimai iš dalies paaiškina didesnę nei įprastai bendrą knygų tiražą. Tuo tarpu, sumažėjusios leidinių kainos visgi neatnešė didesnio pelno, kurio tikėtasi. Nepaisant to, akivaizdu, kad 2001–2003 m. knygų leidybos sektorius kilo.

Po užfiksuoto kainų mažėjimo ir defliacijos, 2004 m. ekonominė situacija ėmė grįžti į ankstesnes vėžes ir normalizavosi. Leidyboje žymesni pakitimai įvyko tiražų skaičiaus atžvilgiu, kuris 2004 m. nukrito beveik milijonu ir tesiekė 7,9 mln. egzempliorių. (2003 m. – 8,8 mln. egz.). Iš vienos pusės galima teigti, kad sumažėjęs bendras tiražas yra defliacijos pasekmė – trumpalaikis pakilimas, kuri įtakojo sumažėjusios prekių ir paslaugų kainos 2003 m. praėjo ir leidėjai vėl buvo priversti mažinti tiražus, kad atsipirktų ankstesni knygų leidimai. Tačiau priežasčių yra ir daugiau. Viena jų galėtume įvardinti 2004 m. sumažėjusį mokomųjų knygų poreikį šalyje. Remiantis Lietuvos spaudos statistikos duomenimis, net 30% sumažėjo mokomosios literatūros moksleiviams: vadovėlių, pratybų sąsiuvinių ir kt.⁶⁴ Šis mažėjimas yra tiesiogiai susijęs su mokyklinio amžiaus vaikų mažėjimu šalyje. Remiantis Statistikos departamento duomenimis, moksleivių mažėjimas yra tendencingas nuo 2000 metų. Kadangi mokyklinių knygų leidyba yra pelninga sritis, o didžiausią

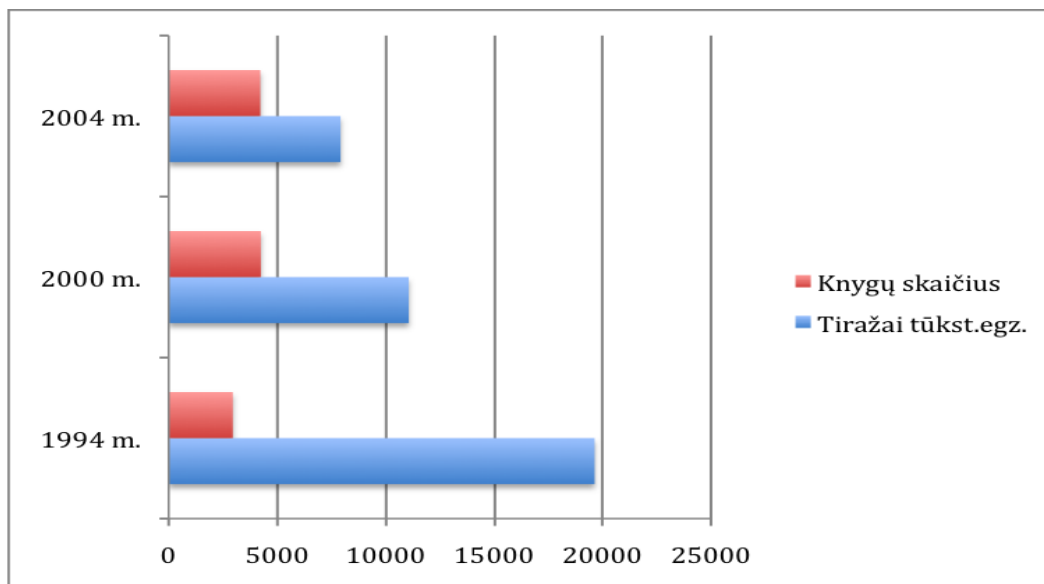
⁶² PIESARSKAS, Edmundas. *Lietuvos integracijos į ES poveikio Lietuvos ekonomikai 2002–2006 metais vertinimas*. [interaktyvus], 2007 m. gruodžio 17 d. [žiūrėta 2010 m. lapkričio 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/5th_enlargement/facts_figures/galutine_ataskaita_ex_post_tyrimas_lt.pdf>.

⁶³ AB banko Nord/LB Lietuva analitikų grupė. *Lietuvos ūkio sektorių apžvalga*, [interaktyvus], 2004 m. birželis, [žiūrėta 2010 m. gruodžio 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.dnbNord.lt/files/Apzvalgos/lep/lusa_2004_birzelis.pdf+defliacija+2003+m.+ir+leidybos+sektoriu&hl=en&pid=bl&srcid=ADGEEShgTbJI_grsshvkfpq4qmo4nRfxJ1X79_d-kPawq7aQeqnT2dsN4bMAVI_YWQPpyHcAU1zYBWnnKJyyhHjAgnoAxOIZ7Kec50HQj9V8ImOg8JaaS8Vn1giW8bRzLmcdizACfFi6&sig=AHIEtbRohTzm6TaqmkRJ4UVIP--jDmMVyA>.

⁶⁴ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2004, p. 7.

vaidmenį joje nuo 2002 m. atlieka *Alma Littera* ir *Šviesos* leidyklos (išleidamos daugiausiai mokymo knygų per metus ir užimdamos didžiąją šios srities rinkos dalį šalyje), šis mažėjimas atsispindi ir bendrame tiražų skaičiuje. Ši tendencija labai neigiamai veikia vadovėlių rinką, mažindama jai tenkančių biudžeto lėšų sumą. To pasekoje, leidyklos spausdina ir mažiau skirtingų knygų pavadinimų, ir mažesniais tiražais. Nors pavadinimų skaičius 2004 m. sumažėjo labai nedaug, vos keliais šimtais (2003 m. – 4559, o 2004 – 4226), visgi jis pastebimas. Nors 2004 m. pasikeitimus leidybos sektoriuje, iš esmės, nulėmė sumažėję mokomojų knygų leidimai ir pardavimai, knygų pavadinimų ir bendro tiražo skaičiai, lyginant su praėjusiu dešimtmečiu, ženkliai pasikeitė. Statistikos duomenimis, knygų ir brošiūrų pavadinimų skaičius per dešimtmetį padvigubėjo, o tiražas – sumažėjo. Akivaizdūs pasikeitimai matomi 3 diagramoje:

3 paveikslas. Tiražų ir knygų skaičius 1994–2004 m.



Iš esmės, žvelgiant į tiražų kaitą iš tokios perspektyvos, tampa akivaizdi jų skaičiaus mažėjimo tendencija. Net ir braižant kreivinę diagramą, su nežymiais pakilimais, ji judės tik žemyn. Tiražų mažėjimą nuo nepriklausomybės atgavimo daugelis šia tema rašiusių autorių, taip pat Lietuvos spaudos statistikos sudarynėtojai įvardina kaip tendencingą mažėjimą, kuris dažniausiai yra nulemtas visuomenės poreikių ir ekonominės situacijos valstybėje sąsajų, į kurias leidėjai privalo atsižvelgti, siekdami išlaikyti savo verslą ir klientus. Pasak *Alma Littera* direktoriaus A. Andrijausko, 2003 – 2004 m. išryškėjo aiški tendencija, kad knyga vėl tampa dvasine ir materialine vertybe, kaina vis mažiau lemia renkantis knygą.⁶⁵ 2003 m. leidybos rinką A. Andrijauskas įvertino kaip *stabilią ir pamažu judančią į priekį*.

⁶⁵ Ten pat.

Po staigaus leidybos rinkos atsigavimo 2001–2002 m., leidybos apimtys 2003–2005 m. vėl ėmė lėtai mažėti. Galbūt tiksliau būtų šį reiškinį įvardinti kaip antrąjį stabilizacijos procesą. Iš pradžių rinką ištiko krizė, po kurio sekė staigus augimas, kuriam išsisėmus, situacija ėmė normalizuotis bei stabilizuotis. Nežymiai, tačiau krito tiek pavadinimų skaičius, tiek bendras ir vidutinis vienos knygos tiražas (2003 m. bendras tiražas siekė 8,8 mln, o 2005 m. – 7,76 mln.). Tiražų ir pavadinimų mažėjimą galima pagrįsti paprastu principu – knygų perkamoji galia šiais metais neleido pasiekti 2001–2002 m. rezultatų. To pasekmė – mažinamos leidybos apimtys, siekiant nepatirti didesnių nuostolių. Knygų ir brošiūrų leidybos apimtys vienam gyventojui (2000 m. – 2005 m.) nukrito nuo 3,1 iki 2,3 egzemplioriaus.

Iš esmės, didesnę ar mažesnę knygų tiražą kasmet lemia rinkos tendencijos, reagavimas į jos poreikius. Analizuojant kitus leidybos metus, matome, kad lyginant su 2000 m. metinis knygų ir brošiūrų tiražas sumažėjo beveik trečdaliu, t.y. 29,09 %. 2005 m. knygų leidyboje esminių permainų neįvyko. Knygų ir brošiūrų išleista beveik tiek pat, kiek ir 2004 m. Tiesa, tiražai tendencingai mažėja. Nors ši tendencija ir pastebima jau 15 metų, tačiau, palyginus duomenis su 1990 metų statistika, tiražų skaičius sumažėjo net 7 kartus. Bendras 2005 m. knygų ir brošiūrų egzempliorių tiražas siekė 7,8 mln. Tačiau dauguma leidėjų per metus išleido ir publikavo mažiau nei po 10 knygų. Derėtų prisiminti, kad ankščiau aptartais 2004 m. pastebėtas mokomosios literatūros, skirtos vaikams, mažėjimas. Galima teigti, kad monopolį šioje nišoje yra sukūrusi *Alma Littera* ir jai priklausanti *Šviesos* leidykla, kuri ir specializuojasi mokomųjų knygų leidimu. *Didesnę ar mažesnę kasmetinį tiražą greičiausiai lemia rinkos tendencijos, reagavimas į jos poreikius.*⁶⁶ Taip pat įtakos gali turėti padidėjusi leidyklų konkurencija, skatinanti tam tikros specializacijos pasirinkimą ir bandymus įsitvirtinti tam tikroje rinkos dalyje.

⁶⁶ *Specializacija – smulkių leidyklų gelbėjimosi ratas.* Verslo žinios, 2004 m. vasario 9, nr. 26, p. 6.

2.2. Tiražų kaita ekonominės krizės išvakarėse (2005–2008 m.)

2005 metai Lietuvos leidyboje nepasižymėjo didesniais pokyčiais. Jeigu tiražų mažėjimą jau įvardinome kaip tendenciją, tuomet šie metai yra aiškiausias šios tendencijos pavyzdys. Knygų pavadinimų skaičius pakito tik keliais vienetais (2004 m. – 4226 egz., 2005 – 4223 egz.), taigi, iš esmės, nepakito. Tuo tarpu bendras tiražas smuktelėjo dar kartą ir 2005 m. siekė 7,76 mln. (2004 m. – 7,92 mln.).

2001 m. Lietuvoje prasidėjęs ekonomikos kilimas, tęsėsi ir 2006 m. Remiantis 18-tuoju Lietuvos ekonomikos tyrimu, ekonomikos augimą liudijo ne tik rodikliai, bet ir bendra šalies gyventojų situacija. Pragyvenimo lygis kilo, nepaisant didėjančių kainų. To priežastis – augantys atlyginimai, kurie turėjo didžiausią įtaką gerėjančioms gyvenimo sąlygoms formuotis. 2006 m. vidutinis darbo užmokestis padidėjo 11%.⁶⁷ Pilnėjančios gyventojų piniginės, suteikė vis didesnes galimybes patenkinti būtiniausius poreikius, daugiau sutaupyti ir investuoti. 2003–2006 m. iš lėto, bet stabiliai kilo ir leidybos rinka. Nors knygų kainos kilo, tačiau augantys piliečių atlyginimai, prekės kainos svarbą labai sumažino. Pirkėjas, užsukęs į knygyną, lengviau išleisdavo pinigus už vieną ar kitą knygą. Kaina nebuvo svarbiausias rodiklis, renkantis prekę.

Didesnės galimybės atsispindėjo ir tiražuose. 2006 m. bendras knygų tiražas šoktelėjo iki 8,23 mln. egz.⁶⁸ Kilo ne tik tiražas, bet ir knygų pavadinimų skaičius. 2006 m. buvo išleista 4548 skirtingų pavadinimų knygų. Panašus didėjimas paskutinį kartą buvo užfiksuotas 1996 m. Tiesa, 2004 m. nusistovėję vidutinis knygis tiražas (1,8 tūkst.), nepakito. Tiražo padidėjimą galima susieti su minėta priežastimi – darbo užmokesčio didėjimu. Skaitytojas galėjo patenkinti daugiau savo poreikių. Tame tarpe, įsigyti daugiau įvairių knygų. Kitas svarbus punktas – nedarbo skaičiaus mažėjimas. 2006 m. jis siekė 5,8 %.⁶⁹ Susiklosčiusių aplinkybių dėka, išaugo leidybos apimtys, padidėjo pardavimai. Leidėjai, suinteresuoti išnaudoti susidariusią situaciją, galėjo nuspręsti didinti tiek išleidžiamų pavadinimų, tiek tiražų skaičius. To reikalavo rinka ir siekiant pelno, ją reikėjo patenkinti. Tačiau nebuvo rizikuojama didinant kiekvienos knygos tiražą. Išlaikytas vidutinis vienos knygos tiražas, leido susidaryti pusiausvyrai.

Gerėjant ekonominėms sąlygoms, kylant gyventojų atlyginimams, padidėjo ir knygų perkamumas. *Didžiausios knygų leidybos ir prekybos grupės Baltijos šalyse Alma Littera*

⁶⁷ *18-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2006/2007(1)*, [interaktyvus], 2006 m. spalio 11d. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 9d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/ondex.php?act=main&item_id=3824>.

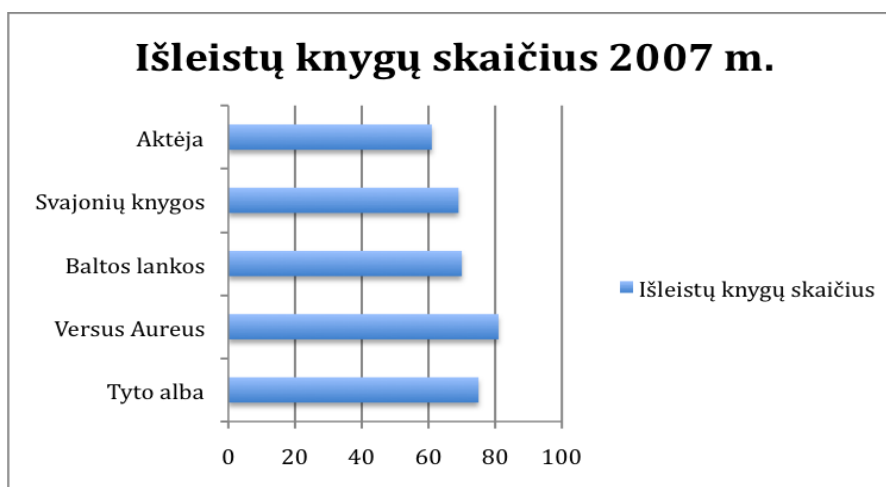
⁶⁸ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomasis redaktorius Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2007 m.

⁶⁹ *18-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2006/2007(1)*, [interaktyvus], 2006 m. spalio 11d. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 9d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/ondex.php?act=main&item_id=3824>.

pardavimai buvo trečdaliu (38 %) didesni nei ankstesniais metais.⁷⁰ Taip pat išleido beveik 30 % daugiau knygų pavadinimų. Kadangi *Alma Littera* didžiąją dalį Lietuvos knygų rinkos užpildo savo leidiniais, bet koks didesnis pokytis palieka pėdsaką bendrame vaizde (iš 4,5 tūkst. knygų pavadinimų, išleistų 2006 m., 1125 pavadinimai buvo išleisti *Alma Litteros*). Šių skaičių didėjimas atsispindi ir bendroje spaudos statistikoje. Vis daugiau leidyklų ėmė leisti verslo, teisinę literatūrą, nes tokios knygos yra ir brangesnės, ir atsiranda vis daugiau jų pirkėjų. Tai patvirtina ir leidybos statistika: padidėjo leidžiamų knygų skaičius ekonomikos tematika. 2006 m. teisinės literatūros išleista net 2,7 karto daugiau nei praėjusiais metais. Pasak A. Andrijausko, *dauguma Lietuvos verslininkų vis daugiau dėmesio skiria savo savišvietai, todėl verslo knygų paklausa sparčiai auge*.⁷¹ Tačiau išaugo ne tik teisinės literatūros tiražai. Padidėjo ir grožinės bei vaikų pažintinės literatūros tiražas. Tam įtakos galėjo turėti svarbus įvykis - Lietuva pirmą kartą buvo pakviesta dalyvauti tarptautinėje Turino knygų mugėje (2006 m. 05 04 – 08). Mugėje turėjo būti pristatomos komisijos atrinktos knygos: grožinė, pažintinė, vaikų ir jaunimo literatūra, meno leidiniai ir kiti leidiniai apie Lietuvą, jos istoriją ir t.t. 2006 m. pakilimą galima laikyti artėjančios krizės išpėjamoju ženklu. Ekonomika vystosi besisukančio rato principu (krizė – kilimas – stabilizacija – kilimas – krizė). Leidybos sektorius 2006 m. išgyveno prieškrizinį laikotarpį, tačiau tuo metu beveik niekas negalėjo ar nesugebėjo to nuspėti.

Nuo 2007 m. knygų leidybos kiekybinis augimas stabilizavosi. Vidutinis vienos knygos tiražas nuo 2003 m. beveik nepakito. Tiesa, pirmą kartą pastebėtas iki tol stabiliai statistiškai daugiausiai išleidžiančios leidyklos *Alma Littera* išleistų knygų sumažėjimas (-20 %). Tuo tarpu aukštyn pasistiepė kitos leidyklos, kurios 2007 m. išleido šiek tiek daugiau knygų nei įprastai:

5 paveikslas. Leidyklų išleistos knygos 2007 m.



⁷⁰ *Verslo knygos - ne itk įvaizdžiu.* Verslo žinios. 2007 m. vasario 7d. nr. 27, p. 7.

⁷¹ Ten pat.

Palyginti su 2006 m. daugiau kaip perpus sumažėjo teisinės literatūros, mažiau išleista mokslinės literatūros, mokomosios literatūros studentams. Tačiau po nedidelės petraukos šoktelėjo mokyklinių vadovėlių tiražai. Tais pačiais 2007 m. Lietuvos ekonominės plėtros agentūros (LEPA) užsakymu, bendradarbiaujant su Lietuvos spaustuvinių asociacija buvo atlikta Ūkio ministerijos finansuota pirmoji Lietuvos leidybos ir poligrafijos pramonės konkurencingumo studija.⁷² Viena iš padarytų išvadų buvo ta, kad yra pastebimos knygų leidybos mažėjimo tendencijos, augant kitų leidinių gamybos apimtims. Tai galėjome pastebėti ir analizuodami tiražų kaitą, o ypačingai paskutiniųjų metų, kai laikraščių tiražai gerokai išaugo. To paties tyrimo išvadose taip pat teigiama, kad leidybos sektorius turi potencialo tapti kūrybinių industrijų šerdimi Lietuvoje.⁷³ Tai buvo pirmasis tyrimas atliktas leidybos ir spausdinimo pramonėje nuo nepriklausomybės atgavimo dienos. 2007 m. knygų leidyba pasižymėjo infliacija, kylančiais atlyginimais, brangstančiu popieriumi, paslaugomis. To pasekoje, knygos kainos 2007 m. Lietuvos rinkoje pakilo iki 10 %.⁷⁴ Tuo galima paaiškinti teisinių, ekonominių, mokslinių knygų tiražų akivaizdų sumažėjimą, lyginant su 2006 m. Kaip žinia, tokio tipo knygų leidyba kainuoja išties nemažai, o kartu didėjant infliacijai, kylant kainoms, didinti minėtų knygų tiražą būtų buvę tiesiog neracionalu. Rizika, kad tokio tipo knygų populiarumo didėjimas pastaraisiais metais nulems didelių tiražų išpirkimą, jeigu kaina būtų sumažinta, taip pat yra per didelė.

Statistikos duomenimis 2008 m. ir toliau išlieka akivaizdi tiražų mažėjimo tendencija. Palyginti su 2007 m., tiražai sumažėjo dar 10 %.⁷⁵ Minėtame LEPA organizacijos tyrime jau 2007 m. pastebėtas knygų leidybos mažėjimas. Tai aiškiai atsiskleidžia 2008 m. tiražų statistikoje: leidykla *Šviesa* išleido 40 % mažiau knygų nei praėjusiais metais. Mažėjo ir kitų leidėjų leidybos mąštai: net 70% sumažėjo leidyklos *Žaltvykslės knygos*, trečdaliu – leidyklos *Gimtasis žodis* produkcija. Pasak statistikos sumažėjo ir mokyklinių vadovėlių. Tokį sumažėjimą galima pagrįsti bendru *Šviesos* leidykos tiražų sumažėjimu.

Po Rusijos ekonominės krizės sparčiai pradėjusi kilti Lietuvos ekonomika, 2008 m., galima teigti – *perkaito*. Kelerius metus iš eilės kylantis darbo užmokestis, 2003 m. užfiksuota defliacija, BVP augimas ir nedarbo lygio mažėjimas, gyventojams sudarė sąlygas daugiau išlaidauti, išigyti, netaupyti. Logiškai mąstant, tokia situacija ilgiau testis negalėjo. Augimo procesai pradėjo lėtėti. Ekonominiai Lietuvos rodikliai prastėjo. Tačiau šiems procesams daugiausiai įtakos padarė

⁷² Lietuvos leidybos ir poligrafijos konkurencingumo studija 2007. [interaktyvus], [žiūrėta 2010 m. sausio 5d.]. Prieiga per internetą: <www.lispa.net/index.php%3Fpage%3DLietuvos-leidybos-ir-poligrafijoskonkurencingumostudija+2007+leidybos+tendencijos&cd=4&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ JURŠYTĖ, Justina. *Knygų pardavimai pernai augo 15 – 20 %*. Verslo žinios, 2008 m. kovo 8d., nr. 36, p. 7.

⁷⁵ Lietuvos spaudos statistika. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Bibliografijos ir Knygotyros centras, [atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius, 2009 m. ISSN 1392 – 2238.

pasaulinės tendencijos – lėtėjanti ekonominė plėtra. Tai buvo pirmieji būsimosios krizės ženklai. Pradėjo didėti nedarbo lygis – paiekė 5,6 %.⁷⁶ 2008 m. pabaigoje būsimos ekonominės krizės nuojauta buvo aiškiai jaučiama. Leidybos sektoriuje tai pasireiškė knygų rinkos nestabilumu. Iš esmės, pasaulinė krizė prasidėjo jau 2008 m. Tik minėtais metais neigiami pokyčiai ne taip greitai buvo pastebimi. Lietuvos, kaip ir daugelio kitų valstybių ekonomika pasuko recesijos kryptimi. Finansų sistemos griūtis ir panika kilo 2008 m. rugsėjo mėnesį.

Leidybos sektoriuje didžiausi pasikeitimai įvyko 2009 m. Tačiau išsamiau krizės įsisiubavusios ekonominės krizės poveikio išsamiau nenagrinėsime. Pakankamai dideli pasikeitimai pastebimi 2008 m. spaudos statistikoje. Knygų pavadinimų skaičius beveik nepasikeitė – palyginti su 2007 m. išleistų pavadinimų skaičius pakilo nežymiai ir siekė 4580 (2007 m. – 4567 pav.)⁷⁷ Tuo tarpu reikšmingesni pokyčiai matomi tiražų skaičiuje. Palyginus su 2007 m., bendras knygų ir brošiūrų tiražas 2008 m. nukrito 783 tūkst. egzempliorių (2007 m. – 8,04 mln., 2008 – 7,26 mln.). Akivaizdu, kad neigiama linkme kintanti ekonominė šalies situacija daro tiesioginę įtaką leidybos sektoriui. Iki 2008–2009 m. Lietuvos leidyba augo, priklausomai nuo valstybės teikiamų mokesčių lengvatų (daugelyje Europos sąjungos valstybių yra taikomos panašios lengvatos, o Airijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Lenkija taikomas nulinis mokesčių tarifas). Iškilusią ekonominę krizę vyriausybė ėmė planuoti įveikti pasinaudodama ir leidybos sektoriumi, tiksliau – panaikindama mokestines lengvatas. Panaikinus lengvatas, prognozės žadėjo knygų brangimą 35 – 45%.⁷⁸ Galimos pabrangimo perspektyvos neteikė jokių vilčių tiražų didėjimui, todėl natūralu, kad jau 2008 m. skaičiai dar labiau smuko. Įtakos tiražų mažėjimui vis dar turėjo krentančios mokyklinių knygų leidybos apimtys (palyginus su 2007 m., sumažėjo 90 pavadinimų⁷⁹). Išaugusi knygų kaina reiškė tik viena – mažėjančius pardavimus, todėl kalbėti apie didesnius tiražus, nei praėjusiais metais negalėjo būti nė kalbos.

2008 m. ženkliai sumažėjo ne tik bendras, tačiau ir vidutinis vienos knygos tiražas. Nuo 2005 m. stabiliai išsilaikęs 1,8 tūkst. egz. tiražas, pirmaisiais kriziniais metais sumažėjo iki 1,6

⁷⁶ *Lietuvos makroekonominių rodiklių apžvalga*, [interaktyvus], [žiūrėta 2010 m. gruodžio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:BGHieVYC0EUIJ:www.urm.lt/index.php%3F614705057+Lietuvos+ekonomika+2008&cd=4&hl=en&ct=clnk&client=safari>>.

⁷⁷ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Bibliografijos ir Knygotyros centras, [atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius, 2009 m. ISSN 1392 – 2238.

⁷⁸ *Lietuvos leidėjų asociacija: finansinė krizė taps ilgalaikė išsilavinusios visuomenės krizė*. [interaktyvus], 2008 lapkričio mėn. 20 d., [žiūrėta 2010 m. gruodžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:M2-xjepvYBIJ:whatson.delfi.lt/news/entertainment/culture/lietuvos-leideju-asociacija-finansine-krize-taps-ilgalaike-issilavinusios-visuomenes-krize.d%3Fid%3D19357658+2008+m.+krize+knygu+leidyboje&cd=7&hl=en&ct=clnk&client=safari>>.

⁷⁹ *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Bibliografijos ir Knygotyros centras, [atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius, 2009 m. ISSN 1392 – 2238.

tūkst. egz.⁸⁰ Knygų leidyba netikėtai tapo rizikingu verslu. Tapo sunku garsiai įvardinti kokias nors prognozes, nes situacijos nestabilumas neleido to padaryti. Tačiau leidybos apimčių mažėjimas perša dar vieną mintį – Lietuvoje mažėja skaitytojų. To pasekmė – mažėjantys pardavimai ir kasmet mažėjantys tiražai. Leidėjai, siekdami užsitikrinti gaunamą pelną, mažindami tiražus, atitinkamai didina išleidžiamų knygų pavadinimų skaičius. Taip bandoma užsiimti didesnę rinkos dalį ir pritraukti daugiau pirkėjų. Tačiau šios strategijos pasekmė – mažėjantis vienos knygos tiražas. Ši tendencija pastebima analizuojant Lietuvos spaudos statistikos duomenis.

2006–2008 m. prasidėjo lėtas Lietuvos leidybos sektoriaus recesijos laikotarpis. Nors didelių sukrėtimų knygų leidyba nepatyrė iki 2008 m. antrosios pusės, ekonomikos augimo lėtėjimas lėmė knygų rinkos nestabilumo susiformavimą. Būsimos ekonominės krizės grėsmė privertė leidėjus dar kartą mažinti tiražus, bet išlaikyti knygų pavadinimų įvairovę.

⁸⁰ Ten pat.

3. TIRAŽŲ KAITOS TENDENCIJŲ PRIEŽASTYS: TYRIMAS

3.1. Tyrimo metodologija ir bazė

Tyrimo metodologija.

Šis tyrimas skirtas pagrįsti arba paneigti tiražų kaitos tendencijas bei jų priežastis, remiantis respondentų atsakymais į parengtus anketos klausimus.

Tyrimo tema - valstybės vidaus procesų įtaka knygų tiražų mažėjimui Lietuvos leidyboje 1990–2008 m. laikotarpiu.

Tyrimo problema.

Pagrindinė tyrimo problema – tiražų mažėjimo kaip tendencijos pagrindimas. Pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metais (1990–1992) leidybos sektorius patyrė pakilimo laikotarpį. Tiražų skaičius šalyje išaugo iki šimtų tūkstančių egzempliorių. Netrukus po to (1993 m.) tiražai ženkliai nukrito. Tai buvo riba, kurią peržengus, knygų tiražas ėmė tik mažėti, nepaisant kelių nežymių pakilimų 20- ties metų laikotarpyje. Kaip ir kodėl įvyko drastiškos permainingo leidybos sektoriuje, turi padėti atsakyti atliktas ekspertų apklausos tyrimas.

Tyrimo objektas. Knygų tiražų kaita.

Hipotezė: tiražų mažėjimas Lietuvos leidyboje yra natūralus procesas, kuriam daugiausiai įtakos turėjo šalies vidaus situacija.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Pagrindinis tyrimo tikslas – nustatyti ir įvardinti priežastis, kurios skatino tiražų mažėjimo tendencijas Lietuvos leidyboje. Iškeltam tikslui pasiekti turi būti įgyvendinti tokie uždaviniai:

1. Apklausti leidybos sferos ekspertus;
2. Pateikti gautus rezultatus statistinėse lentelėse, diagramose;
3. Palyginti respondentų atsakymus su teorinėje mokslinio darbo dalyje įvardintais pastebėjimais ir teiginiais.
4. Gautais apklausos duomenimis pagrįsti arba paneigti iškeltą hipotezę.

Tyrimo metodas: kokybinis tyrimas, anketinė apklausa, ekspertų interviu.

Išanalizavus surinktą teorinę medžiagą, susijusią su Lietuvos leidybos 1990–2008 m. šalies vidaus situacija, pateikti pastebėjimai tiražų kaitos atžvilgiu. Siekiant pagrįsti išryškintas tiražų mažėjimo tendencijas, atliktas ekspertų apklausos tyrimas. Tai specifinės rūšies apklausa, kurios

metu apklausama specialiai parinkta žmonių grupė, turinti kurios nors srities žinių. Tokiose apklausose formuluojamos mokslinės sąvokos, siekiama mokslinio objektyvumo. *Jos gali būti ir vienkartinės, ir pravedamos pakartotinai (pavyzdžiui, Delfo apklausos metodas, kai ekspertams pateiktų anketų rezultatai apibendrinami ir po to vėl grąžinami ekspertams įvertinti).*⁸¹ Nors šis metodas gana plačiai aprašytas literatūroje, tačiau mokslinių tyrimu praktikoje nėra dažnas. Ekspertų apklausa kaip tyrimo metodas tinka tyrimuose, norint įvertinti vienokius ar kitokius susidariusios situacijos ypatumus. Todėl siekiant išsiaiškinti aspektus, kurie darė įtaką tiražų kaitai Lietuvos leidyboje, buvo pasirinkta ekspertų apklausa. Šis metodas yra naudojamas ir tuo atveju, kai siekiama duomenis įvertinti kokybiniu principu. Ekspertai buvo atrenkami, susisiekius su atitinkama įstaiga telefonu, arba elektroniniu paštu. Ekspertų apklausos forma buvo kokybinė struktūrizuota anketa.

Kokybinis tyrimo metodas pasirinktas norint surinkti įvairiapusišką informaciją, kadangi kiekybinius duomenis iš apklaustų 12 (ar visų 30) ekspertų būtų sunku interpretuoti, dėl paprastai kiekybiniuose tyrimuose naudojamos didelės imties. Apklausti šimtus ar tūkstančius leidybos srityje dirbančių ekspertų yra neįmanoma, nes paprasčiausiai jų tiek nėra.

Atliekant ekspertų apklausą, iškyla respondentų atrinkimo problema. Itin svarbu nusistatyti kriterijus, kuriuos privalo atitikti apklausiamieji. Tiražų kaitos tendencijų tyrimo atveju buvo atlikti du esminiai sprendimai, atrenkant tinkamus respondentus: 1. Respondentai turėjo išmanyti leidybos sektoriaus specifiką bei būti vienos iš Lietuvos leidyklų darbuotoju; 2. Anketinė apklausa buvo išsiųsta 30 leidyklų, veikiančių ne mažiau kaip 5 metus.

Tyrimo imtis. Galutinis respondentų skaičius yra sudarytas iš dvylikos asmenų – tokio kiekio atsakymų pavyko sulaukti iš Lietuvos leidėjų. Kadangi yra atliekamas kokybinis ekspertų tyrimas, gautas atsakymų skaičius tyrėją tenkina.

Tyrimo metu buvo naudojama specialiai tyrimui sukurta anketinė apklausa. Klausimynas respondentams buvo pasiekiamas elektroniniu būdu, naudojantis specialiai tam sukurta nuoroda. Klausimai sudaryti remiantis teorine mokslinio darbo dalimi. Buvo siekiama išsiaiškinti ekspertų nuomonę konkrečiais klausimais, kurie yra svarstyliniai ir gynyliniai. Respondentai yra iš skirtingų leidybinių įmonių, todėl buvo pasirinktas netiesioginis apklausos metodas. Sulaukti bendradarbiavimo su savo srities specialistais yra sudėtinga, dauguma nėra linkę dalintis žiniomis arba neteikia panašiams tyrimams išskirtinės reikšmės. Todėl apklausa internetinėje erdvėje, netrikdant įprastinio respondentų darbo režimo ir įpročių, taip pat siekiant suteikti galimybę jiems priimtinu dienos metu atsakyti į parengtus klausimus, tapo pagrindiniais motyvais, renkant

⁸¹TIDIKIS, Remigijus. *Socialinių mokslų tyrimo metodologija*. Kaunas, 2003 m., P. 81

netiesioginės apklausos būdą. Išskirtinis dėmesys buvo teikiamas 10 ir daugiau metų leidybine veikla užsiimančioms įmonėms (*Alma Littera, Versus Aureus, Tyto alba, Šviesa, Vaga* ir t.t.). Tokios leidyklos yra patyrusios daugelį darbe paminėtų ekonominių, socialinių ir politinių pasikeitimų ir gali objektyviau įvertinti tiražų kaitos tendencijas ir jų priežastis. To negalima pasakyti apie leidyklas, kurios savo veiklą pradėjo prieš keletą metų ir remiasi ne tokiomis išsamiomis žiniomis apie leidybos pakilimo ir nuopolio periodus.

Leidyklose apklausti asmenys buvo atrinkti ne atsitiktine tvarka. Kadangi tyrimas yra susijęs konkrečiai su tiražų kaita, į klausimyną atsakinėjo gamybos vadovai, marketingo specialistai, projektų koordinatoriai – asmenys, tiesiogiai susiję su išleidžiamų knygų tiražų skaičiaus žinojimu ir numanantys šio skaičiaus kitimo priežastis. Optimistiškai nuteikė tai, kad didžiausios ir seniausios Lietuvos leidyklos buvo linkusios bendradarbiauti ir suteikti informaciją, kas nepasakytina apie naujesnes leidyklas. Peršasi išvada, kad trumpiau nei dešimtmetį dirbančios leidybų įmonės negalėjo suteikti objektyvios ir teisingos informacijos, susijusios su tiražų kaita. Dėl šių priežasčių keletas jų informavo, kad tinkamai atsakyti į sudarytus klausimus negali, nes neturi pakankamai informacijos.

Atsakyti į ekspertų apklausą buvo pasiūlyta ir Lietuvos nacionaliniam M. Mažvydo bibliotekos bibliografijos skyriui, sudarančiam kasmetinį spaudos statistikos leidinį. Tačiau, buvo sulaukta atsakymo, kad biblioteka neturinti jokių žinių apie galimas tiražų mažėjimo ar didėjimo priežastis. Tokio pat atsakymo sulaukta ir iš Lietuvos leidėjų asociacijos. Abi įstaigos užakcentavo, kad nepaisant kasmet išleidžiamos spaudos statistikos (kuri nėra visiškai tiksli), nėra surinkta pakankamai duomenų, kuriais būtų galima varijuoti ir daryti griežtesnius apibendrinimus tiražų kaitos atžvilgiu. Todėl jų galimi pasisakymai pateiktoje apklausoje, būtų netikslūs ir galėtų iškreipti realų situacijos vaizdą, kuris bus matomas diagramose ir schemose, analizuojant surinktus respondentų atsakymus.

3.2. Tyrimo rezultatai ir išvados

Respondentams buvo pateikta 15 klausimų. Du iš jų buvo atviro pobūdžio, kiti – testo principu. Norint užpildyti anketą, buvo privaloma atsakyti į visus pateiktus klausimus. Klausimai sudaryti paisant chronologinio eiliškumo (įvykiai nuo 1990 m., iki 2008 m.).

1990–1992 m. knygų leidyboje pasižymėjo staigiu tiražų skaičiaus išaugimu. Priežasčių augimui buvo kelios, tačiau kuris iš minėtų veiksnių atliko svarbiausią vaidmenį ir galėtų būti įvardintas kaip pagrindinis ir lemiamas, buvo paklausta atsakyti tyrime dalyvavusių respondentų. Kaip matome 6 lentelėje, dauguma ekspertų pasirinko tą pačią priežastį: iki nepriklausomybės draustų spausdinti knygų masinis pirkimas. Šį atsakymą pasirinko 8 iš 12 apklaustųjų. Tai sudaro 66,7 %.

6 paveikslas

1. Kas, jūsų nuomone, padarė didžiausią įtaką staigiam tiražų skaičiaus augimui 1990-1992 m.?

Cenzūros panaikinimas;	2	16.7%
Išaugęs leidyklų skaičius;	1	8.3%
Eksportas į TSRS respublikas;	0	0%
Iki nepriklausomybės draustų spausdinti knygų masinis pirkimas;	8	66.7%
Kita	1	8.3%
Iš viso atsakymų	12	

Kiti atsakymai:

TSRS ne visi norintieji galėjo gauti leidimą verstis leidyba. Atgavus nepriklausomybę, ši verslo sritis tapo labai pelninga: knygų paklausa buvo didžiulė, o leidyklų mažai. Todėl tiražai buvo tokie dideli.

Apklaustos duomenys šiuo konkrečiu klausimu patvirtina teorinėje darbo dalyje išsakytą teiginį apie staigų tiražų skaičiaus išaugimą. Iš tiesų, sovietiniu laikotarpiu draustos įvairios tematikos knygos, pradėtos masiškai leisti po 1990 m. paskelbtos Lietuvos nepriklausomybės. Vieningai šiuo klausimu sutaria ir Lietuvos leidėjai. Surinkti duomenys rodo, kad 16,7 % respondentų tiksliausiu atsakymu pasirinko cenzūros panaikinimą. Be abejo, cenzūros panaikinimas yra tiesiogiai susijęs su ženkliai praplėsta tematine knygų įvairove, tačiau esminis aspektas buvo tai, kad iki nepriklausomybės egzistavusios 6 valstybinės leidyklos, susidūrė su konkurencija. Jau 1990 m. buvo priskaičiuota ~70 leidyklų, kurios per metus išleido bent vieną knygą. Tai rodo, kad knygų

poreikis buvo milžiniškas ir leidyba tapo pelningu verslu – tai buvo vienas pagrindinių leidyklų kūrimosi pretekstų.

8,3 % respondentų (t.y. 2 iš 12) pasirinko visiškai priešingą atsakymą, nei dauguma. Du apklaustieji pagrindine 1990–1992 m. staigaus tiražų išaugimo priežastimi įvardino leidyklų skaičiaus didėjimą. Iš tiesų, literatūros šaltiniuose nepavyko aptikti išsamesnės informacijos šiuo klausimu. Du respondentai atsakymą į pateiktą klausimą pagrindė gana paprastu paaiškinimu – tiražai augo, nes iki 1992 m. buvo nedidelis skaičius leidyklų, kurios rimtai užsiimtų leidybine veikla. Kaip jau minėta, daugeliui to meto vadinamųjų leidėjų, iš tiesų, knygų leidyba nebuvo pagrindinis užsiėmimas. Patirties stoka, specialistų trūkumas leido susiformuoti tokiai aplinkai, kurioje knygas galėjo išleisti kiekvienas, to panorėjęs. Kaip teigia vienas respondentas, sovietiniu laikotarpiu, ne kiekvienas galėjo gauti leidimą verstis leidyba. Atgavus nepriklausomybę, ši verslo sritis tapo labai pelninga, nes knygų paklausa buvo didelė, o leidyklų – mažai. Todėl tiražai ir buvo tokie dideli. Nebuvo realios konkurencijos tarp leidyklų. Apibendrinant gautus rezultatus pirmuoju klausimu, galima teigti, kad leidėjai sutaria ties keliais pagrindiniais dalykais: 1. Knygų tiražai pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo aukšti dėl didelio poreikio įsigyti tai, kas daugelį metų buvo cenzūruojama, draudžiama ir naikinama. Lietuvos visuomenės lietuviškos knygos poreikis buvo itin ryškus; 2. Esant dideliai prekės paklausai, ją tenkino nedaug leidyklų, kurioms susidarė palankios sąlygos išvystyti pelningą verslą, spausdinant įvairiausios tematikos knygas dideliais tiražais.

Apklausoje taip pat buvo prašoma respondentų įvardinti pagrindinius sunkumus, kurie kilo leidėjams tais pačiais *Aukso amžiaus* metais. Šiuo klausimu ekspertai nebuvo tokie vieningi kaip atsakydami į pirmąjį klausimą. Tačiau vienas atsakymas visgi išsiskyrė iš kitų galimų. 41,7% respondentų teigia, kad esminis sunkumas, su kuriuo teko susidurti naujiems leidėjams, buvo popieriaus stygius. Antras populiariausias atsakymas – naujos technikos stygius (33,3 %). Tik 16,7% respondentų didžiausia problema įvardino kvalifikuotų darbuotojų trūkumą. 8,3 % apklaustųjų esmine problema įvardino iškilusius finansinius sunkumus. Nors daugiausiai ekspertų pažymėjo, kad popieriaus trūkumas buvo pagrindinė problema, iš tiesų, visus atsakymus galima vertinti panašiai. Popieriaus stygius jautėsi dėl to, kad buvo labai brangu jo įsigyti, dėl to kilo papildomų finansinių sunkumų patiems leidėjams. Atgavus nepriklausomybę, popieriaus leidyklos turėjo įsigyti pačios, rinkos kainomis. O kainos buvo aukštos, todėl netrukus atsirado popieriaus stygius. Knygų paklausa augo – joms spausdinti popieriaus nebuvo. Įsigyti tokį kiekį, koks būtų patenkinęs paklausą, buvo finansiškai labai sudėtinga.

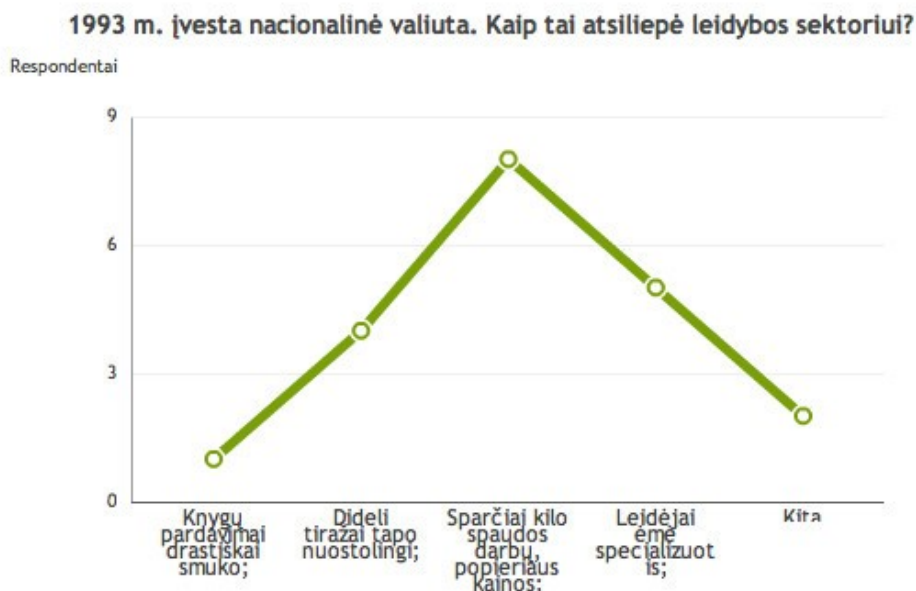
Daugiausiai literatūros šaltiniuose akcentuojamas kvalifikuotų darbuotojų trūkumas, pačių ekspertų atžvilgiu nebuvo didžiausiu sunkumu naujai įsibėgėjančiam leidybos verslui. Peršasi

išvada, kad leidybos kaip verslo svarba buvo didesnė, nei kokybiška leidybos specialistų veikla. Tai patvirtina ir faktas, kad pirmaisiais nepriklausomybės metais, knygos kokybė buvo antraeilės svarbos dalykas. Į pirmą vietą iškilo pardavimų didinimas bet kokia kaina ir vis didesnio pelno siekimas.

Daug svarbesnis respondentams pasirodė naujos technikos trūkumas. Tiesa ta, kad išsilaisvinusi iš sovietinės spaudos, Lietuvos pramonė turėjo persiorientuoti į rinkos ekonomiką, kurti produktus iš naujo savo išgalėmis. Galimybių įsigyti pažangiausią techniką – nebuvo. Tai atsiliepė ir leidybos sektoriui, spaustuvėms. Tačiau šis trūkumas yra glaudžiai susijęs ir su darbuotojų kvalifikacija. Neturint galimybės įsigyti naujesnės technikos, neatsirado ir didesnis kvalifikuotų darbininkų, kurie galėtų ir mokėtų ja naudotis, poreikis. Tai tiesiogiai susiję ir su knygų kokybe. Naujesnių spausdinimo technologijų trūkumas bei aukštesnio lygio darbuotojų trūkumas, neleido kelti leidinių kokybės. Leidėjai susikoncentravo į kiekybę ir tai atsispindi tiražų skaičiuose, kurie 1991 m. šoktelėjo iki 3,5 mln. (bendras tiražas).

Verta atkreipti dėmesį į 1993 metų ribą. Vienas iš svarbių veiksnių pokyčiams įvardinamas nacionalinės valiutos įvedimas į rinką. Tačiau smulkesnės informacijos, kokią įtaką lito įvedimas galėjo turėti leidybos sferai Lietuvoje, neturime. Todėl ekspertų buvo paprašyta įvardinti realias pasekmes, kurios, jų nuomone, padarė poveikį knygų leidybai.

7 paveikslas



Respondentų atsakymai pavaizduoti 7 diagramoje. Šiuo klausimu respondentų nuomonė nebuvo vieninga. Ekspertų atsakymai pasiskirstė į kelias didesnes grupes. 40% apklaustųjų valiutos įvedimo įtaką priskyrė kylančioms spaudos darbų ir popieriaus kainoms. 25% pažymėjo tai, kad

atsirado pastebima leidėjų specializacija – kiekvienas pradėjo ieškoti jam tinkančios nišos ir mėginti ją užpildyti. Tik 20% apklaustųjų lito įvedimą įvardino 1993 m. smukusių tiražų priežastimi. Leisti tokio pat dydžio tiražus, leidykloms tapo nuostolinga. Valiutos įvedimas šalyje sukėlė infliacijos protrūkį. Žaliavų kainos ėmė staigiai brangti, tame tarpe ir popieriaus bei visų spaudos darbų. Leidėjai buvo priversti labiau specializuotis. Auganti konkurencija ir finansiniai sunkumai sutrikdė vyravusias įvairios tematikos knygų spausdinimo taisykles.

Be šių atsakymų, apklausos dalyviai nurodė ir kitas 1993 m. smukusių tiražų priežastis. Viena, kilus infliacijai ir pabrangus pirmo būtinumo prekėms, pasikeitė ir gyventojų poreikiai bei jų tenkinimo mastai. Pragyvenimo lygis sumažėjo. Tokios situacijos akivaizdoje, kiekvienas asmuo buvo priverstas atidžiau rinktis prekes, kurias nori įsigyti. Uždirbtos lėšos nebuvo švaistomos. Visos galimos išlaidos tapo gerai apgalvotu veiksmu. Knyga – prarado pirmo būtinumo prekės statusą. To pasekmė – sumažėjusi skaitytojų perkamoji galia (atsakė 5 % respondentų). Tai viena iš prasidėjusio tiražų mažėjimo priežasčių. Nebuvo tikslinga ir toliau spaudinti milžiniškus tiražus, kai ekonominė situacija rodė priešingus ženklus – tiražai nebūtų išpirkti ir leidėjai paskęstų skolose, neįvykdytuose įsipareigojimuose spaustuvėms, autoriams, kitiems savo darbuotojams. Toki situacijos paaiškinimą išsakė 10 % apklaustų ekspertų.

Respondentai paminėjo ir tai, kad nacionalinės valiutos įvedimas, kilusi infliacija ne tik, kad tirpdė bendrą knygų tiražą, tačiau taip pat padarė didelę įtaką ir pačioms Lietuvos leidykloms. Kaip teigia ekspertai, kai kurie leidėjai šalia knygų leidybos atidarė reklamos paslaugas teikiančias įmones. Vienok, tai reiškė susidomėjimą leidžiamų knygų įpiršimo skaitytojams galimybėmis. Daugiau dėmesio kreipta į pirkėjo sudominimą nauja preke. Tačiau, žvelgiant iš kitos pusės, tai buvo ženklas, kad kai kurie leidėjai pradėjo ieškoti alternatyvių pajamų šaltinių, nes leidybos verslas ėmė prarasti pelningumą.

1993 m. buvo slenkstis, kurį peržengus, ženklesnis tiražų didėjimas ar bent priartėjimas prie 1990–1992 m. egzistavusių skaičių, tapo praeitimi. Tai pastebi ir Lietuvos leidėjai. Svarbiausia priežastimi nurodydami spaudos ir popieriaus kainų kilimą, iš esmės, nurodo tai, kad 1993 m. situacija knygų leidyboje buvo sudėtinga ne tik dėl ekonominių sunkumų, tačiau labiau dėl jų sukeltų pasekmių: leidėjų specializacijos, tiražų sumažėjimo, sumenkusio susidomėjimo leidyba kaip potencialiu verslu. 1993 m. pasižymėjo ne tik sumažėjusiais tiražais, tačiau ir mažesniu knygų pavadinimų skaičiumi. Respondentai turėjo sukonkretinti ir įvardinti šio reiškinių priežastis. Nuomonės dar kartą išsiskyrė. 38,1 % atsakiusiųjų pagrindine mažėjimo priežastimi nurodė sumažėjusius pardavimus. 23,4 % nurodė infliacijos padarinius – išleista knyga neatsiperka, todėl neapsimokėjo išlaikyti nei tiražų, nei tokio pat kiekio skirtingų knygų pavadinimų. Visas apimtis teko mažinti. Tiesa, kiti 19% respondentų svarbiausia priežastimi nurodė prasidėjusią leidyklų

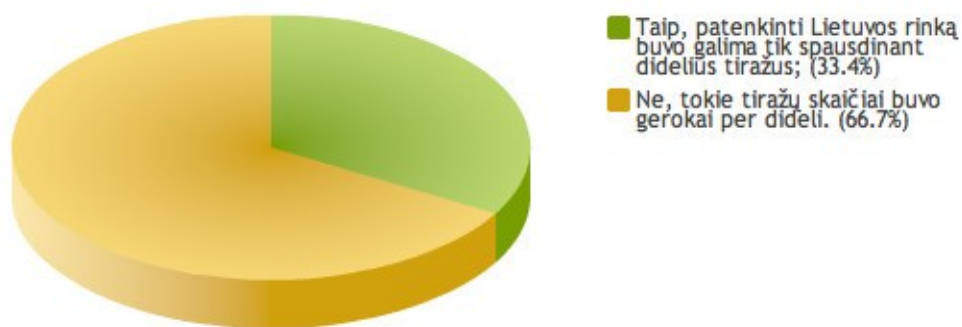
specializaciją. 1993 m. kilusi infliacija leidėjus privertė pakoreguoti savo planus, pasirinkti konkretesnes knygų leidybos sritis, ir tai atsispindi sumažėjusiuose tiražuose bei knygų pavadinimų skaičiuje.

14,3% apklaustųjų pasisakė už tai, kad staigus skaičių mažėjimas yra tiesiog natūralus procesas, neįtakojamas jokių išorinių aplinkybių – skaitytojai nustojo masiškai pirkti knygas, nes naujų leidinių poreikis jau buvo patenkintas. Peršasi išvada, kad 1993 m. ženkliai nukritęs bendras knygų tiražas bei sumažėjęs išleidžiamų knygų pavadinimų skaičius, labiausiai buvo įtakojamas infliacijos sukulto žaliavų brangimo (pabrango knygos išleidimas, tuo pačiu pakilo ir knygos kaina pardavimo vietose) ir, to pasekoje, sumažėjusios knygų perkamosios galios. Išleisti knygą leidėjui tapo brangiu užsiėmimu, o pirkėjų trūkumas, nežadantis pelno, skatino mažinti leidybines apimtis.

Remiantis ekspertų atsakymais į anketos klausimus, matome, kad tiražų mažėjimas, iš esmės, nesužlugdė leidybos verslo Lietuvoje, tik šiek tiek jį pristabdė. Todėl, analizuojant tiražų kaitos tendencijas Lietuvos leidyboje, iškyla itin svarbus klausimas – ar šimtatūkstantiniai tiražai, kurie buvo leidžiami 1990–1992 m. buvo reikalingi? Galbūt mažesnė pasiūla lygiai taip pat būtų buvusi pelninga.

8 paveikslas

Ar pirmaisiais Nepriklausomybės metais spausdinti šimtatūkstantiniai knygų tiražai atitiko Lietuvos rinkos poreikius?



Ekspertams buvo pateiktas klausimas, susijęs su didelių tiražų poreikiu, siekiant patenkinti Lietuvos rinką. Klausimas reikalavo vienareikšmiško atsakymo – taip arba ne. Dauguma atsakiusiųjų (žr. 8 paveikslą - 66,7%) atsakė neigiamai, tvirtindami, kad 3,5 mln. pasiekęs bendras tiražas pirmaisiais nepriklausomybės metais, buvo gerokai per didelis ir, kad rinką būtų patenkinusi

ir mažesnė pasiūla. Tuo tarpu likę 33,4% apklaustųjų šiuo klausimu pasisakė teigiamai ir laikėsi nuomonės, kad šimtą tūkstantinis bendras tiražas buvo būtinas, nes perkamoji galia buvo pakankamai didelė, kad tiražai būtų išpirkti ir uždirbtų solidžius pelnus leidėjams. Žvelgiant iš skirtingų pozicijų – abi respondentų grupės pasirinko vienaip ar kitaip teisingą atsakymą. Viena vertus, Lietuvai išsilaisvinus iš sovietinės spaudos, panaikinus cenzūrą, lietuvių kalba išleistų naujų knygų paklausa buvo didelė. Kaip minėta, buvo perkama viskas, kas pasirodydavo knygynų lentynose. Menkas leidinio kokybės paisymas, leido spausdinti didelius kiekius mažomis kainomis. Skaitytojų skonis nebuvo išlavintas, todėl perkamoji galia itin išaugo. Siekiami didesnio pelno, leidėjai knygas privalėjo leisti milžiniškais tiražais, kas šiandien yra neįsivaizduojama.

Tačiau, antra vertus, pati situacija leidybos sektoriuje buvo gerokai *išpūsta*. Tai patvirtino ir Lietuvos leidėjų asociacija. Knygų deficitas daugiau buvo sukurtas aplinkybių, nei realus. Ir tai pasikeitė praėjus pirmiems dviems nepriklausomybės metams. Atgavus nepriklausomybę, dauguma žmonių knygas skaitė ne dėl paties noro skaityti, bet todėl, kad iki tol neturėjo tokios galimybės. Kaip teigia Almantas Samalavičius, *praėjus keleriems metams po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, literatūra, praradusi ankstesnį prestižą ir moralinį kapitalą, ėmė lėtai ir skausmingai mirdėti*.⁸² Tuo remiasi ir apklausos respondentai: 1990–1992 m. tapo naujų leidyklų steigimosi laikotarpiu, neegzistavo ryški konkurencija, tiražai dirbtinai padidinti, naudojantis bendra visuomenės situacija. Atslūgus pirmajai susidomėjimo lietuviškąja knyga bangai, susiformavusi aršesnė konkurencija tarp leidėjų bei ženkliai sumažėję gaunami pelnai, iš esmės sureguliuo situaciją leidybos sektoriuje. Šie faktoriai leidžia patvirtinti teiginį, kad leidybos situacija Lietuvoje ne blogėjo, o, atvirkščiai, normalizavosi ir prisiderino prie realių vidaus rinkos poreikių.

1993 metų vadinamoji krizė leidybos sektoriuje, privedė prie stabilizacijos laikotarpio (1994–1998 m.). Tiražai kito nežymiai, o vienkartiniai pakilimai buvo tokie menki, kad išskirti kurių nors metų kaip atsigavimo, negalima. Ekspertų buvo paprašyta paaiškinti, kuo pasižymėjo šis leidybos etapas. Režimuojant gautus rezultatus, galima daryti išvadas, kad būtent tiražų sumažėjimas, naujų leidyklų steigimasis, auganti konkurencija, stiprėjanti bendra Lietuvos ekonominė situacija buvo esminės aplinkybės, lėmusios leidybos sektoriaus nusistovėjimą, savo formos įgavimą. Pasak respondentų, jau 1995 m. rinkoje dalyvavo daug skirtingų leidėjų, buvo ir universalių, ir specializuotų leidyklų. Knygų pasiūla tenkino beveik kiekvieno skaitytojo poreikius: buvo ir grožinės literatūros, ir patarimų šeiminkėms, ir kalendorių, ir ezoterinės literatūros, ir rimtų mokslinių knygų. Iki 1998 m. Lietuvos knygų rinka, iš esmės, buvo užpildyta.

⁸² SAMALAVIČIUS, Almantas. *Beveik normalūs*. [interaktyvus] 2010 m. vasario 25 d. [žiūrėta 2010 m. rugšėjo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.eurozine.com/articles/2010-02-25-samalavicius-lt.html>>.

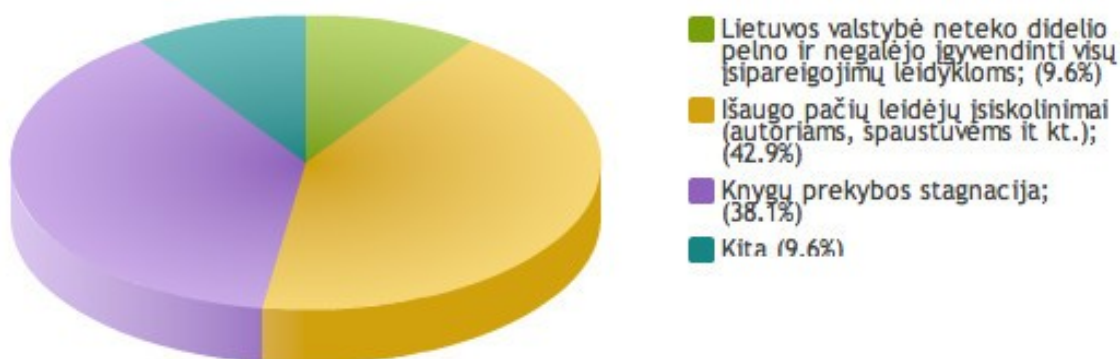
Stabilizavosi ne tik leidyba, tačiau ir pirkėjų pragyvenimo lygis. Pasibaigus krizei ir stabilizuojantis ekonomikai, žmonės ėmė laisviau elgtis su turimomis lėšomis ir daugiau jų skirti savo poreikiams patenkinti. Vis daugiau klientų pasirodydavo knygynuose. To pasekoje, iš lėto ėmė didėti knygų perkamoji galia. Savo ruožtu patys leidėjai daugiau dėmesio ėmė skirti knygos poligrafinėi kokybei, atsirado galimybė įsigyti naujesnių poligrafinių technologijų. Priešingai nei pirmaisiais nepriklausomybės metais, dėmesys sutelktas į knygos kokybę: tiek vertimo, tiek apipavidalinimo atžvilgiu.

Didesnis indėlis skirtas ir iš reklaminės knygos pristatmo pusės. Susiformavo esamos rinkos analizės poreikis. Leidėjai suprato, kad siekiant sėkmingai parduoti prekę, visų pirma, reikia išsiaiškinti, kokia konkreti prekė domina skaitytoją, kaip ją jam pateikti. Atsirado poreikių tyrimai. Šių reiškinių susiformavimui didelės įtakos turėjo auganti konkurencinė aplinka, leidyklų specializavimasis.

Tačiau po stabilizacijos periodo, priešingai nei galima manyti, sekė ne augimo, bet dar viena krizė. Tyrime dalyvavę ekspertai buvo paklausti, kokią įtaką Lietuvos leidybos sektoriui padarė 1999 metais kilusi Rusijos ekonominė krizė. 42,9% respondentų teigia, kad labiausiai krizė atsiliepė patiems leidėjams. Lietuvos ekonomika buvo vis dar glaudžiai susieta su Rusijos. Krizės laikotarpiu patirti finansiniai sunkumai, privedė leidėjus prie išsiskolinimų autoriams, spaustuvėms ir kt. 38,1% apklaustųjų teigia, kad daugiausiai žalos leidybos verslui padarė bene visiška knygų prekybos stagnacija.

9 paveikslas

Kokia 1999-2000 m. Rusijos ekonominės krizės įtaka pasireiškė Lietuvos leidybos sektoriuje?



užsakymai leidykloms, vėlavo atsiskaitymai tarp verslo partnerių. Vidaus rinkoje susiklostė nestabili situacija. Krizės įtaka buvo juntama ir visuomenėje. Mažėjantys atlyginimai ir vėl brangstančios prekės, gyventojus privertė laikytis taupymo režimo, dar kartą pasikeitė vartojimo įpročiai. Kylant kainoms, brango ir knygos. Pasikeitusios pirkėjų galimybės ir interesai lėmė leidybos apimčių mažėjimą. 1999 m. bendras tiražas sumažėjo puse milijono, išleistas mažesnis knygų pavadinimų skaičius nei praėjusiais metais, taip pat sumažėjo ir vidutinis vienos knygos tiražas.

Mažėjantys gyventojų atlyginimai, pasak respondentų, buvo pagrindinė mažėjančių leidybos apimčių priežastis. Kad krizės laikotarpiu knyga pasitraukė iš būtiniausių prekių sąrašo, parodo tai, jog šios nuomonės laikosi 55,6% apklaustųjų. 27,8 % teigia, kad svarbiu reiškiniu buvo ne tik mažėjančios pajamos, tačiau ir pasikeitę gyvenimo įpročiai – skaitytojai namuose nebekaupė didelių asmeninių bibliotekų, kas buvo būdinga pirmoje nepriklausomo dešimtmečio pusėje. 11,1% teigia, kad, nepaisant krizės, atsirado dar vienas veiksnys – išaugęs naudojimas internetu siūlomomis galimybėmis. Vis daugiau skaitytojų atrado virtualios erdvės galimybes. Naujos informacijos paieška tapo daug paprastesnė ir greitesnė neišeinant iš namų bei nepatiriant papildomų išlaidų. Taigi tampa akivaizdu, kad finansinė valstybės ir jos visuomenės situacija tiesiogiai veikia leidybos sektorių, jo apimčių didėjimą ar mažėjimą, gaunamą pelną bei viso leidybos verslo sėkmę.

Nuo 2000 m. Lietuvos leidyboje ėmė ryškėti didžiųjų leidyklų įsivyravimas rinkoje, o 2002 m. ir pirmieji koncentravimosi požymiai. Įvertinti šią situaciją buvo paprašyta apklausoje dalyvavusių ekspertų. Jiems buvo pateiktas klausimas, kuriuo siekiama išsiaiškinti, kokią teigiamą ar neigiamą įtaką leidybos verslui, apimtims, daro vienos ar kitos leidyklos žymus išaugimas bei leidyklų susijungimai. Šiuo klausimu respondentų nuomonės labai išsiskyrė. Didžiųjų leidyklų įsivyravimą dauguma apklausos dalyvių įvertino teigiamai, pagrįsdami savo nuomonę tuo, kad šis reiškinys yra pasaulinė tendencija, o Lietuva – ne išimtis. Tačiau, pateikus klausimą apie leidyklų susijungimus ir naujo, didesnio darinio formavimą, ekspertų nuomonės išsiskyrė. 33,3% dalyvių aptariamą veiksmą įvertino tik teigiamai. Tokią nuomonę pagrindė griežtais argumentais. Visų pirma, tai yra finansiškai naudinga susijungiančioms leidykloms, antra – tik dideli leidėjai turi pakankamai apyvartinių lėšų, kad galėtų leisti įvairias knygas ir jas pateikti skaitytojui, trečia – atsiranda galimybė tobulinti darbo įgūdžius ir pasidalinti sukaupta patirtimi, gerinti leidžiamų knygų kokybę. Pesimistiškiau buvo nusiteikę kiti 25% apklaustųjų. Jų teigimu, leidyklų susijungimas sukelia pakankamai daug neigiamų pasekmių: 1. Pradedama stipriau veikti rinkos dėsniai, o to pasekoje daugėja populiariosios, bet ne intelektualios literatūros pavadinimai ir tiražai; 2. Išryškėja rinkos monopolizavimo procesai, didesnių apyvartinių lėšų sukaupimas vienose

rankose, kainų diktatas; 3. Reklamos dėka auga įtaka skaitytojui, diktuojamos knygų rinkos sąlygos; 4. Kyla grėsmė mažosioms leidykloms. Pastebėjimas, kad rinkoje įsivyravus kelioms didelėms leidykloms, išleidžiama daugiau įvairesnių knygų, yra labai taiklus. Nuo 2006 m. išleidžiamų knygų pavadinimų skaičius, nepaisant to, kad tiražai ir toliau sėkmingai mažėjo, kasmet augo iki kitos pasaulį ištikusios ekonominės krizės.

Lietuvos ekonomika ėmė sparčiai atsigauti jau 2001 m. Situacijos gerėjimas neaplenkė ir leidybos sektoriaus. 2001–2004 m. galime drąsiai pavadinti leidybos verslo atgimimu. 2001–2002 m. ženkliai išaugo knygų pardavimai. Ekspertų buvo paprašyta įvertinti susiklosčiusią situaciją ir nurodyti, kokios galimos šio atsigavimo priežastys.

10 paveikslas

12. 2001-2004 m. žymi leidybos sektoriaus atsigavimą ir knygų pardavimų augimą. Kokios to priežastys? (daug galimų variantų)

Gerėjanti Lietuvos ekonominė situacija;	10	50%
Lietuvos dalyvavimas Frankfurto knygų mugėje svečio teisėmis 2002m.;	4	20%
Auganti konkurencija tarp leidėjų;	4	20%
Knyga vėl tapo svarbia materialine vertybe.	1	5%
Kita	1	5%
Iš viso atsakymų	20	

Kiti atsakymai:

Valstybė finansavo knygų leidybą per įvairius fondus (Kultūros ministerija, Kultūros ir sporto rėmimo fondas, Lietuvos tūkstantmečio direkcija), Atviros Lietuvos fondas, JAV lietuvių fondai.

Kaip nurodyta 10 lentelėje, 50% respondentų pagrindine atsigauančios leidybos sektoriaus priežastimi nurodė gerėjančią bendrą Lietuvos ekonominę situaciją. Išskirtas ir 2002–ųjų metų Lietuvos dalyvavimas Frankfurto knygų mugėje svečio teisėmis bei auganti konkurencija tarp leidėjų. Kaip jau minėta, bendra Lietuvos ekonominė situacija, iš tiesų darė tiesioginę ir reikšmingą įtaką leidybos verslui. Ne išimtis ir šis atvejis: gerėjanti bendra šalies ekonominė situacija teigiamai veikė leidybos sektorių. Viena iš papildomų to priežasčių, kaip nurodė ekspertai, buvo leidėjų finansavimas iš įvairių fondų: Kultūros ministerijos, Atviros Lietuvos fondo, Lietuvos tūkstantmečio direkcijos ir kt.

Galutinai įvertinant gautus tyrimo rezultatus, galima pažymėti, kad daugeliu klausimų ekspertai pasisakė vieningai arba pateikė panašius argumentus leidybos tendencijų atžvilgiu. Galima daryti išvadas, kad tiražų kaitos tendencijos Lietuvoje priklausė nuo ekonominės valstybės

situacijos, visuomenės padėties ir poreikių patenkinimo galimybių. Nuo 1993 m. tiražai ėmė mažėti ir tai yra tiesiogiai susiję su ekonominiais, socialiniais pokyčiais šalyje, kurie didžiųjų krizių atvejais buvo susiję su pasaulinėmis tendencijomis (kainų kilimas, žaliavų brangimas, gaunamų pajamų mažėjimas ir t.t.). Pakilimai ir nuopoliai Lietuvos leidybos sektoriuje nėra fenomenalūs įvykiai.

IŠVADOS

1. 1990–1992 m. yra tiražų Aukso amžiaus laikotarpis. Atlikto tyrimo rezultatai leidžia daryti išvadą, kad daugiausiai tam įtakos turėjo Lietuvos nepriklausomybės atgavimas ir kartu su tuo įvykę dideli pasikeitimai leidybos sektoriuje. Cenzūros panaikinimas ir sovietiniu periodu draustos literatūros milžiniška paklausa, tiražų skaičiui leido išaugti iki šimtų tūkstančių per metus. Galimybė nevaržomai įsigyti ir skaityti populiarius Vakarų rašytojų, išėivių iš Lietuvos įvairios tematikos kūrinius, knygą pavertė masinio vartojimo produktu;
2. 1990–1992 m. tiražų skaičiaus augimas yra labai susijęs su konkurencine aplinka knygų leidybos rinkoje. Iš esmės, pirmaisiais nepriklausomybės metais konkurencija neegzistavo, nes leidėjų buvo nedaug. Taigi, keliolika leidėjų turėjo pripildyti rinką įvairiausios tematikos knygomis, pagal pirkėjų poreikius. Kadangi neegzistavo ir leidyklų specializacija, buvo leidžiama viskas, kas buvo perkama. Skaitytojų poreikiai buvo išaugę ir juos tenkino nedidelis leidyklų skaičius. Todėl tiražai pirmaisiais metais ženkliai šoktelėjo;
3. 1993 m. žymi svarbų lūžį leidybos sektoriuje. Du metus augę tiražai, staigiai smuko žemyn. To pagrindine priežastimi tapo nacionalinės valiutos įvedimas ir to sukelti padariniai. Kilusi infliacija atsiliepė knygų verslui. Kylančios žaliavų kainos, vertė didinti knygų kainas. Tuo tarpu visuomenės finansinė situacija prastėjo, gaunamos pajamos mažėjo. Knyga prarado pirmo būtinumo prekės statusą. To pasekoje, milžiniški tiražai tapo nuostolingi ir nereikalingi;
4. 1993 m. situacija tapo pirmu žingsniu leidyklų specializacijos link. Siekdamos neprarasti pirkėjų ir nestabdyti knygų spausdinimo verslo, leidyklos pradėjo specializuotis. Tai tapo vienintele išeitimi, siekiant išlikti. Leidėjai buvo priversti pasirinkti konkretnes knygu leidybos sritis. Akivaizdu, kad leidžiant ne visas, o tik konkrečios tematikos knygas, tiražai negalėjo išsilaikyti tokie patys ir ėmė mažėti.
5. Iki 1999 m. knygų tiražai ženkliai nesikeitė. Visgi, praėjus šešiams metams, nedideli svyravimai į teigiamą ar neigiamą pusę, išryškino tiražų mažėjimo tendenciją. Iki Rusijos finansinės krizės knygų leidybos situacija stabilizavosi. Tam daug įtakos turėjo leidėjų specializacija, rinkos užpildymas, susiformavę skaitytojų poreikiai ir skaitymo kultūra. Knygos buvo leidžiamos apgalvotai. Leidėjai ėmė tirti pačią rinką, jos poreikius. Didesnis dėmesys sutelktas į knygos kokybę, ne kiekybę;
6. 1999 m. Rusijos finansinė krizė skaudžiai atsiliepė leidybos sektoriui. Lietuvos rinka buvo vis dar glaudžiai susijusi su Rusija. Sumažėję valstybiniai užsakymai leidykloms, vėluojantys atsiskaitymai, įstūmė leidėjus į skolas ir atnešė didelių nuostolių. Kylančios kainos lėmė knygų

branginimą, o mažėjančios gyventojų pajamos – knygų prekybos stagnaciją. Tiražai ir toliau mažėjo;

7. 2001 m. leidybos sektorius ėmė atsigauti po ištikusios krizės. Gerėjanti valstybės ekonominė situacija lėmė gerėjančią finansinę padėtį visuomenėje, o kartu ir augančius knygų pardavimus. 2003 m. pastebėtam tiražų skaičiaus išaugimui daugiausiai įtakos turėjo defliacija, kainų ir nedarbo mažėjimas, gerėjantis pragyvenimo lygis.
8. Nepaisant to, kad per 18 nepriklausomybės metų tiražų skaičius buvo nestabilus, atliekant apibendrinančias situacijos išvadas, galima įvardinti, kad tiražų mažėjimo tendencija yra akivaizdi. Atlikto tyrimo duomenimis paaiškėjo, kad ši tendencija tiesiogiai priklauso nuo besiformuojančių rinkos poreikių ir ypač susijusi su ekonomine situacija valstybėje. Po ypač spartaus ekonomikos atsigavimo periodo, 2008 m. augimas pasiekė ribas. 2006–2008 m. prasidėjo lėtas Lietuvos leidybos sektoriaus recesijos laikotarpis. Tai tapo pirmaisiais artėjančios krizės požymiais.
9. Remiantis išanalizuota mokslinė literatūra ir atliktu tyrimu, prieita prie svarbiausios išvados, kuri leidžia patvirtinti iškeltą hipotezę: tiražų mažėjimas Lietuvos leidyboje yra natūrali tendencija. Numatyti, kokios perspektyvos leidybos sektoriaus laukia ateityje visgi yra sudėtinga ir preliminaru. Tačiau remiantis praėjusio dvidešimtmečio tendencijomis, galima daryti prielaidą, kad tiražai ir toliau išlaikys šias tendencijas. Ekonominė situacija knygų leidybai šiuo metu nėra palanki. Leidėjai mažina leidybos apimtį. Tuo tarpu nukritęs pragyvenimo lygis, nesudaro sąlygų kilti pardavimams. Todėl artimiausius kelis metų žymesnis pagerėjimas leidybos sferoje nenusimato.

Print run dynamics in Lithuanian publishing industry in 1990–2008 (summary)

The declaration of Lithuanian independence in 1990's brought many changes not only to political, economical but also to cultural sphere. New state policy began to form – this had great influence to the newly born book culture in Lithuania. For the last decade of soviet regime there could be seen some minor cultural changes, but the real peak was reached only during the first independent years. These changes became very important not only for lithuanian society but also for the book publishing industry in Lithuania. The censorship was canceled and the publishing houses started printing as many books as it was possible to sell. Print runs for such a small country as Lithuania became extremely large and reached hundreds of thousands each year. In a couple of years publishing business became one of the most profitable businesses in the country. But this situation was not ment to hold on long enough. In 1993 print runs started to decrease and this tendency lasts until today. The main question of this masters degree paper work is what are the ultimate reasons for this kind of print run dynamics. The research that has been made answers many unsolved questions.

Bibliografinių nuorodų sąrašas

1. AB banko Nord/LB Lietuva analitikų grupė. *Lietuvos ūkio sektorių apžvalga*, [interaktyvus], 2004 m. birželis, [žiūrėta 2010 m. gruodžio 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.dnbnord.lt/files/Apzvalgos/lep/lusa_2004_birzelis.pdf+defliacija+2003+m.+ir+leidybos+sektorius&hl=en&pid=bl&srcid=ADGEEShgTbJI_grsshvkfpq4qmo4nRfxJ1X79_dkPawq7aQeqnT2dsN4bMAVI_YWQPyHcAU1zYBWnnKJyyhHjAgnoAxOIZ7Kec50HQj9V8lmOg8JaaS8Vn1giW8bRzLmcdizACfFi6&sig=AHIEtbRohTzm6TaqmkRJ4UVIP--jDmMVyA>.
2. BALTRUŠAITYTĖ, Renata. *Nacionalinio literatūros draustinio kronika*. [interaktyvus], 2006 m. kovo 2d., [žiūrėta 2010 m. lapkričio 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.verslobanga.lt/lt/leidinys.printer/44081a7a7b9d9>>.
3. *Darbo rinka*. [interaktyvus], 2007 m. rugsėjo 13 d., [žiūrėta 2010 m. gruodžio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://akademija.manager.lt/blog/article/nedarbo-lygis-antraji-2007-m-ketvirti-lietuvoje-buvo-pats-zemiausias-baltijos-salyse-41-procento>>.
4. *Gyvenimas leidėjams diktuoja naujas sąlygas*, Verslo žinios. 1999 m. sausio 29 d., Nr.20, P. 6.
5. GUDAITIS, Leonas. *Uždusinti žodžiai: Sovietinė cenzūra pokario Lietuvoje*, [interaktyvus], Vilnius, 2010 m. [žiūrėta 2010 m. rugsėjo 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/component/content/article/575-2010-m-nr-5-6-geguze-birzelis/6055-leonas-gudaitis-uzdusinti-zodziai-sovietine-cenzura-pokario-lietuvoje.html>>.
6. JACKEVIČIUS, Mindaugas. *Sovietmečio skaitytojo troškulys – naktis su draudžiama knyga*, [interaktyvus], Vilnius, 2008 m. [žiūrėta 2010 m. rugsėjo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whatson.delfi.lt/news/culture/article.php?id=19105437>>.
7. JURŠYTĖ, Justina. *Knygų pardavimai pernai augo 15 – 20 %*. Verslo žinios, 2008 m. kovo 8d., nr. 36, p. 7.
8. KMITA, Rimantas. *Lietuvių poezijos modernėjimas sovietmečiu: bandymas konceptualizuoti*. Literatūra, t. 48, 2006. P. 8–24.
9. *Knygoje–visas pasaulis*, [interaktyvus], [žiūrėta 2010 m. spalio 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lla.lt/uploads/documents/Knygoje_visas_pasaulisl.pdf>.
10. *Knygų leidyba: lėtai, bet užtikrintai*. Verslo žinios, 2002 m. vasario 17 d., Nr. 32, P. 17.
11. KOVAČ, Miha. Kas maža, yra gražu: knygų pramonės vaidmuo mažosiose Europos šalyse. *Knygotyra*, t. 54, 2010. P. 279–290.
12. KUODIS, Raimondas. *Lietuvos makroekonominės transformacijos etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos*. [interaktyvus] Iš *ekonomika.org*, 2008. [žiūrėta 2010 m. gegužės 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://neris.mii.lt/~ekonomika/Econlib/Kuodis_2008m.pdf>.

13. *Lietuvos leidėjų asociacija: finansinė krizė taps ilgalaikė išsilavinusios visuomenės krizė.* [interaktyvus], 2008 lapkričio mėn. 20 d., [žiūrėta 2010 m. gruodžio 8 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:M2-xjepvYBIJ:whatson.delfi.lt/news/entertainment/culture/lietuvos-leideju-asociacija-finansine-krize-taps-ilgalaikė-issilavinusios-visuomenes-krize.d%3Fid%3D19357658+2008+m.+krize+knygu+leidyboje&cd=7&hl=en&ct=clnk&client=safari>>.
14. *Lietuvos leidybos ir poligrafijos konkurencingumo studija 2007.* [interaktyvus], [žiūrėta 2010 m. sausio 5d.]. Prieiga per internetą:
<www.lispa.net/index.php%3Fpage%3Dlietuvos-leidybos-ir-poligrafijoskonkurencingumostudija+2007+leidybos+tendencijos&cd=4&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>.
15. *Lietuvos makroekonominių rodiklių apžvalga.* [interaktyvus], [žiūrėta 2010 m. gruodžio 7 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:BGHieVYC0EUIJ:www.urm.lt/index.php%3F614705057+Lietuvos+ekonomika+2008&cd=4&hl=en&ct=clnk&client=safari>>.
16. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1990 m.
17. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1991 m.
18. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1992 m.
19. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1993 m.
20. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1994 m.
21. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1995 m.
22. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1996 m.
23. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1997 m.
24. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Lietuvos knygų rūmai, 1998 m.
25. *Lietuvos spaudos statistika.* Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 1999 m.

26. *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakinga redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2000 m.
27. *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2002m. ISSN 9986-530-98-9.
28. *Lietuvos spaudos statistika Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2003m. ISSN 9986-530-98-9.
29. *Lietuvos spaudos statistika Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 2004m. ISSN 9986-530-98-9.
30. *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [interaktyvus], Vilnius, 2005 m. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 6d]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/doc/bkc/statistika2004.pdf>>.
31. *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [interaktyvus], Vilnius, 2006 m. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 6d]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/doc/bkc/statistika2005.pdf>>.
32. *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [interaktyvus], Vilnius, 2007 m. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 6d]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/doc/bkc/statistika2006.pdf>>.
33. *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [interaktyvus], Vilnius, 2008 m. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 6d]. Prieiga per internetą: <<http://www.libis.lt:8088/>>.
34. *Lietuvos spaudos statistika*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. [interaktyvus], Vilnius, 2009 m. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 6d]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/doc/bkc/statistika2009.pdf>>.
35. MISIŪNAS, Remigijus. *Book publishing in Lithuania*. Vilnius, 2002 m.
36. MISIŪNAS, Remigijus. *Knygų leidyba pasaulyje*. Vilnius, 2003 m.
37. MISIŪNAS, Remigijus. *Knygų Leidyba Lietuvoje*. [interaktyvus] Iš *culture.lt*, 2002. [žiūrėta 2010 m. kovo 29 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.culture.lt/daile/02\(1\)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt](http://www.culture.lt/daile/02(1)/ll.htm+leidyba+lietuvoje&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt)>.
38. PAUKŠTYTĖ, Kristina. *Frankfurto knygų mugės atgarsiai*. [interaktyvus], 2002 m. lapkričio 8d., [žiūrėta 2010 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ve.lt/naujienos/kultura/kulturos-naujienos/frankfurto-knygu-muges-atgarsiai-374058/>>.
39. PIESARSKAS, Edmundas. *Lietuvos integracijos į ES poveikio Lietuvos ekonomikai 2002–2006 metais vertinimas*. [interaktyvus], 2007 m. gruodžio 17 d. [žiūrėta 2010 m. lapkričio 14

- d.]. Prieiga per internetą:
<http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/5th_enlargement/facts_figures/galutine_ataskaita_ex_post_tyrimas_lt.pdf>.
40. SAMALAVIČIUS, Almantas. *Beveik normalūs*. [interaktyvus] 2010 m. vasario 25 d. [žiūrėta 2010 m. rugsėjo 15 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.eurozine.com/articles/2010-02-25-samalavicius-lt.html>>.
 41. *Spausdinta knyga karaliaus dar ilgai*. Žurnalas *Der Spiegel*. [interaktyvus], 2010 m. rugpjūčio 8 d. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.lrytas.lt/-12811955081279574731-didžiausios-pasaulio-leidyklos-random-house-direktorius-m-dohle-as-spausdinta-knyga-karaliaus-dar-ilgai.htm>>.
 42. *Spaustuvių paslaugos*, [interaktyvus], [žiūrėta 2010 m. gegužės 21 d.]. Prieiga per internetą:
<[ww.mediapro.lt/mediaPro/spauda-info/spaustuviu-paslaugos/+infiacija+ir+leidybos+verslas+1993&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt](http://www.mediapro.lt/mediaPro/spauda-info/spaustuviu-paslaugos/+infiacija+ir+leidybos+verslas+1993&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt)>.
 43. *Specializacija – smulkių leidyklų gelbėjimosi ratas*. Verslo žinios, 2004 m. vasario 9, nr. 26, p. 6.
 44. STALEY J. David, *The future of the book in the digital age*. [interaktyvus], 2003 m., Vol. 37, Issue 5, p.18. [žiūrėta 2009 m. gruodžio 17 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=58&hid=5&sid=532279e4-18fa-4814-b5d2-da924004e23d%40sessionmgr14>>.
 45. TIDIKIS, Rimantas. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius, 2003 m., p. 190-204.
 46. VAITIEKŪNIENĖ, Jolanta. *Leidinių daugėja – tiražai traukiasi*, Verslo žinios. 1999 m. gegužės 7d., Nr.87, P.16.
 47. *Verslo knygos - ne itk įvaizdžiui*. Verslo žinios. 2007 m. vasario 7d. nr. 27, p. 7.
 48. Verslo žinios. [interaktyvus] data [žiūrėta 2010 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://archyvas.vz.lt/news.php?id=113208&strid=1128&rs=0&ss=a4ec5d57542ecdf6f385f1216a02717d&y=2003%2002%2017>>.
 49. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. [pirmininkas Juozas Tumelis]. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Kaunas, 2007, P. 466.
 50. ZAVADSKYTĖ-ZAKARAUSKIENĖ, Živilė. *Conceptualizations of a book trade in Lithuania in the 20th century*. [interaktyvus]. Library history, Vol. 24, No. 4, 2008 m. P.284 – 290. [žiūrėta 2010 m. rugsėjo 10d.]. Prieiga per internetą:
<[http://web.ebscohost.com/ehost/resultsadvanced?vid=7&hid=7&sid=c7f691e4-1e52-48b5-9879252be93dbe85%40sessionmgr11&query=\(AU+\(zavadskyte\)\)&bdata=JmRiPWE5aCZ0eXBIPTEmc2l0ZT1laG9zdC1saXZl](http://web.ebscohost.com/ehost/resultsadvanced?vid=7&hid=7&sid=c7f691e4-1e52-48b5-9879252be93dbe85%40sessionmgr11&query=(AU+(zavadskyte))&bdata=JmRiPWE5aCZ0eXBIPTEmc2l0ZT1laG9zdC1saXZl)>.
 51. *18-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2006/2007(1)*, [interaktyvus], 2006 m. spalio 11d. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 9d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.lrinka.lt/ondex.php?act=main&item_id=3824>.

1 PRIEDAS. RESPONDENTŲ DUOMENŲ LENTELĖ

Respondentas	Vardas, pavardė	Amžius	Užsiėmimas	Leidykla
1	Zigmas Aliuškevičius	56	Gamyba / Pramonė	Šviesa
2	Palmira Tamašauskienė	64	Vadyba	Alma Littera
3	Rūta Norkuvienė	41	Vadyba	Tyto alba
4	Janina Riškutė	60	Kultūra / Menai / Redaktorė	Lietuvos rašytojų sąjunga
5	Giedrė Čiapaitė	24	Marketingas / Reklama	Versus Aureus
6	Saulius Bajorinas	44	Kultūra / Menai / Pramogos	Versus Aureus
7	Romualda Brastavičienė	52	Kultūra / Menai / Pramogos	Versus Aureus
8	Zita Pikturnienė	59	Kita	Alma Littera
9	Giedrius Raudonius	28	Finansai / Apskaita	Tyto alba
10	Lina Konovalovė	30	Marketingas / Reklama	Baltos lankos
11	Gražina N.	49	Kultūra / Menai / Pramogos	Algarvė
12	Kotryna Pranckūnaitė	28	Kultūra / Menai / Pramogos	Tarptautinių kultūros programų centras

2 PRIEDAS. EKSPERTŲ ANKETOS PAVYZDYS

Apklauso pagrindinė informacija

[Įkelti logotipą](#)

Tiražų kaitos tendencijos 1990-2009 m. (taisyti)

Ši apklausa yra skirta išsiaiškinti, kokie veiksniai darė didžiausią įtaką knygų tiražų kaitai Lietuvos leidyboje 1990-2009 m. Surinkti duomenys turi patvirtinti arba paneigti hipotezę, kad tiražų mažėjimas Lietuvoje nėra išskirtinis atvejis, o tendencija, kuri yra būdinga ir kitoms Europos valstybėms.

Respondentų informacija: [\(taisyti\)](#)

Vardas,
pavardė

Amžius

Apklauso nustatymai

Vykdoma apklausa:

Iš vieno kompiuterio galima atlikti daug kartų
[\(taisyti\)](#)

Klausimų rodymas:

Apklauso klausimai rodomi vienas paskui kitą
[\(taisyti\)](#)

Apklauso
atvaizdas:

Pavyzdys #2 [\(taisyti\)](#)

Apklauso kalba:

Lietuvių [\(taisyti\)](#)

Apklauso
slaptažodis:

Nėra [\(taisyti\)](#)

Sukurti klausimus

[Pridėti klausimą čia](#)

1. Kas, jūsų nuomone, padarė didžiausią įtaką staigiam tiražų skaičiaus augimui 1990-1992 m.?

Cenzūros panaikinimas;

Išaugęs leidyklų skaičius;

Eksportas į TSRS respublikas;

Iki nepriklausomybės draustų spausdinti knygų masinis pirkimas;

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

2. Didžiausias sunkumas, su kuriuo susidūrė Lietuvos leidėjai 1990-1992 m.?

Popieriaus stygius;

Kvalifikuotų darbuotojų trūkumas;

Naujos technikos stygius.

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

3. 1993 m. įvesta nacionalinė valiuta. Kaip tai atsiliepė leidybos sektoriui? (daug

galimų atsakymų)

Knygų pardavimai drastiškai smuko;

Dideli tiražai tapo nuostolingi;

Sparčiai kilo spaudos darbų, popieriaus kainos;

Leidėjai ėmė specializuotis;

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

4. 1993 m. drastiškai smuko išleidžiamų knygų pavadinimų ir tiražų skaičius. Nurodykite svarbiausią/ias to priežastį/is: (daug galimų atsakymų)

Išleista knyga neatsiperka dėl nacionalinės valiutos įvedimo ir kilusios infliacijos;

Sumažėjo knygų perkamoji galia;

Natūralus knygų pirkimo bumo atoslūgis;

Auganti konkurencija tarp leidyklų;

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

5. Ar pirmaisiais Nepriklausomybės metais spausdinti šimtatūkstantiniai knygų tiražai atitiko Lietuvos rinkos poreikius?

Taip, patenkinti Lietuvos rinką buvo galima tik spausdinant didelius tiražus;

Ne, tokie tiražų skaičiai buvo gerokai per dideli.

[Pridėti klausimą čia](#)

6. 1995-1998 m. Lietuvos leidyboje vadinami Stabilizacijos laikotarpiu. Kokios, Jūsų nuomone, to priežastys?

[Pridėti klausimą čia](#)

7. Kokia 1999-2000 m. Rusijos ekonominės krizės įtaka pasireiškė Lietuvos leidybos sektoriuje? (daug galimų atsakymų)

Lietuvos valstybė neteko didelio pelno ir negalėjo įgyvendinti visų įsipareigojimų leidykloms;

Išaugo pačių leidėjų įsiskolinimai (autoriams, spaustuvioms it kt.);

Knygų prekybos stagnacija;

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

8. 1998-2000 m. mažėjo ir knygų pavadinimų, ir tiražų skaičius. Įvardinkite bent vieną to priežastį: (daug galimų atsakymų)

Pasikeitę pirkėjų įpročiai - namuose nebekaupiamos asmeninės bibliotekos;

Mažėjo gyventojų atlyginimai, o knygos nebebuvo pirmo būtinimo prekė;

Vis daugiau žmonių ėmė vartyti ne knygos, bet interneto puslapius;

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

9. Nuo 2000 m. pastebimas didžiųjų leidyklų įsivyravimas rinkoje. Kaip tai paaiškintumėte?

Tai pasaulinė tendencija - ne išimtis ir Lietuva;

Toks dominavimas yra išskirtinis atvejis ir būdingas tik Lietuvai;

Tai būdinga tik nedidelėms Europos valstybėms, kurių rinka yra maža.

[Pridėti klausimą čia](#)

10. Kokią įtaką Lietuvos leidybos sektoriui turi leidyklų susijungimai?

Neturi jokios įtakos;

Turi tik teigiamą įtaką;

Turi tik neigiamą įtaką;

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

11. Trumpai paaiškinkite savo pasirinktą atsakymą į 10-tą klausimą:

[Pridėti klausimą čia](#)

12. 2001-2004 m. žymi leidybos sektoriaus atsigavimą ir knygų pardavimų augimą.

Kokios to priežastys? (daug galimų atsakymų)

Gerėjanti Lietuvos ekonominė situacija;

Lietuvos dalyvavimas Frankfurto knygų mugėje svečio teisėmis 2002m.;

Auganti konkurencija tarp leidėjų;

Knyga vėl tapo svarbia materialine vertybe.

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

13. Nurodykite, kurie 2009 m. ekonominės krizės padariniai, Jūsų nuomone, turėjo didžiausią neigiamą įtaką Lietuvos leidybos sektoriui? (daug galimų atsakymų)

Knygų rinkos nestabilumas;

Sumažėję viešųjų bibliotekų pirkimai;

Pridėtinės vertės mokesčio padidinimas prekybai knygomis (iki 9%).

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

14. Ar galima teigti, kad Lietuvos leidybos sektoriaus vystymasis yra analogiškas Latvijos ir Estijos leidybos sektoriaus vystymuisi?

Taip, galima. Visose Baltijos valstybėse vyravo tokios pačios knygų leidybos tendencijos;

Ne, negalima. Visose Baltijos valstybėse knygų leidybos sektoriai vystėsi individualiai;

Kita

[Pridėti klausimą čia](#)

15. Pasirinkite teiginį, kuris, Jūsų nuomone, tiksliausiai apibūdina tiražų kaitos tendencijas Lietuvos leidyboje:

Tiražų mažėjimas Lietuvos Leidyboje yra natūrali tendencija, būdinga ir kitoms Europos valstybėms;

Tiražų mažėjimas Lietuvos Leidyboje yra natūrali tendencija, būdinga tik nedidelems Europos valstybėms;

Tiražų mažėjimas Lietuvos leidyboje yra unikalus atvejis, nebūdingas jokiai kitai Europos valstybei;

Lietuvos tiražų kaitos bruožai yra būdingi tik buvusioms Sovietų Sąjungos valstybėms.

[Pridėti klausimą čia](#)